

Signed, Sealed, Delivered?

**Evaluatie van drie convenanten
energiebesparing in de gebouwde
omgeving: Meer met Minder, Lente-Akkoord,
Energiebesparing Corporatiesector**

Eindrapport

Hans Schneider
Ria Jharap

Rapportnummer:100015/RJ/101016

BuildDesk Benelux B.V., Delft

Delft, 7 april 2010

"Signed, Sealed, Delivered I'm Yours"
Stevie Wonder, 1970

COLOFON

BuildDesk Benelux B.V., Delft
Postbus 2960, 2601 CZ Delft
Oude Delft 49, Delft
Telefoon: 015 - 2150215
Telefax: 015 - 2150216
E-mail: info@builddesk.nl
Internet: www.builddesk.nl

Projectnummer: 100015000
Projecttitel: Evaluatie drie convenanten energiebesparing gebouwde omgeving
Opdrachtgever: VROM/WWI

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch op geluidsband of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BuildDesk Benelux BV.

Samenvatting

Dit rapport beschrijft de evaluatie van de drie convenanten die tot doel hebben energiebesparing in de gebouwde omgeving te realiseren. Deze convenanten komen voort uit het kabinetbrede programma Schoon en Zuinig. Het betreft:

- 7 het Convenant Energiebesparing bestaande gebouwen "Meer met Minder",
- 7 het Lente-Akkoord Energiebesparing in de Nieuwbouw en
- 7 het Convenant Energiebesparing Corporatiesector.

In alle drie de convenanten is aangekondigd dat in 2010 een evaluatie zal plaatsvinden, met het oog op de voortgang van het "Werkprogramma Schoon en Zuinig" en op mogelijke innovatieve ontwikkelingen.

Doel van deze evaluatie is de stand van zaken voor de drie convenanten weer te geven op basis van de volgende criteria:

- 7 Doelbereiking. Zijn de boogde doelen gehaald of verwacht men deze redelijkerwijs tijdig te behalen?
- 7 Voortgang van de gemaakte afspraken. Zijn de inspanningen geleverd als afgesproken?
- 7 Effectiviteit. Heeft de uitvoering van het convenant bijgedragen aan de realisatie van de doelen van het convenant?

Het onderzoek is kwalitatief van aard. In het kader van deze evaluatie is geen (nieuw) kwantitatief onderzoek verricht.

Het onderzoek richt zich niet op de wenselijkheid of vorm van eventuele aanvullende beleidsmaatregelen, maar beperkt zich slechts tot de doelbereiking, voortgang en effectiviteit van de drie convenanten.

Ten behoeve van de evaluatie zijn verschillende onderzoeksmethoden gebruikt. Om feitelijke informatie over de convenanten te verkrijgen is een bureaustudie verricht en zijn gesprekken gevoerd met betrokken ambtenaren bij ministeries. Daarnaast is er één groepsgesprek per convenant georganiseerd met de direct betrokken partijen, wat een efficiënte manier was om veel informatie over elk convenant te verzamelen en deze tegelijkertijd ook onderling te laten toetsen.

Tevens zijn interviews gehouden met bedrijven (de achterbannen van de convenant-partners), met gemeenten en met enkele belangenorganisaties aan de vraagzijde van de markt voor energiebesparing om ook vanuit dat perspectief inzicht te vergaren in de uitvoering van de convenanten.

Hieronder worden per convenant de conclusies van het evaluatieonderzoek weergegeven.

Convenant Meer met Minder

De belangrijkste kenmerken van het convenant Meer met Minder:

Doel:	100 PJ extra besparing.
Doelgroep:	bestaande gebouwen (woningen en utiliteitsgebouwen).
Uitvoering:	partijen in de bouwkolom en energieleveringbedrijven.
Ondertekening:	23 januari 2008.
Looptijd:	2008 - 2020.
Convenantpartijen:	Bouwend Nederland, UNETO-VNI, EnergieNed, Vereniging voor Marktwerking in Energie (VME) en de ministeries van WWI, VROM en EZ.

De belangrijkste conclusies ten aanzien van de doelbereiking, voortgang en effectiviteit zijn:

Doelbereiking MMM-convenant

- 7 Er zijn op moment van schrijven nog geen definitieve monitorresultaten beschikbaar, maar Agentschap NL meldt op basis van voorlopige analyses dat er in 2009 in circa 150.000 woningen twee of meer besparingsmaatregelen zijn genomen. Deze groep van 150.000 woningen bevat circa 85.000 particuliere woningen, circa 55.000 sociale huurwoningen en circa 10.000 particulier verhuurde woningen. Twee of meer maatregelen komt ongeveer overeen met 20% besparing of meer.
- 7 Het tussendoel dat voor 2009 is afgesproken bedraagt 70.000 woningen die 20-30% energiezuiniger gemaakt worden. Afhankelijk van de mate waarin de gerealiseerde maatregelen in de genoemde 150.000 woningen additioneel of autonoom blijken te zijn op basis van nu nog lopend ECN onderzoek, kan worden beoordeeld in hoeverre MMM hiermee kwantitatief op koers ligt.
- 7 De 24 PJ besparingsdoelstelling van het convenant corporatiesector maakt onderdeel uit van de 100 PJ besparingsdoelstelling van MMM. Zie hiervoor hoofdstuk 4.

Voortgang MMM-convenant

- 7 De initiatiefnemers van het convenant Meer met Minder hebben vrijwel alle inspanningen geleverd of in gang gezet, maar het tempo en volume zijn lager dan verwacht. In de jaren 2008 en 2009 zijn veel voorwaardenscheppende activiteiten uitgevoerd en is of wordt proef gedraaid met veel elementen van de MMM-aanpak, zoals de één-loket-functie, het maatwerkadvies en de inzet van MMM-aanbieders. De initiatiefnemers zien 2008 en 2009 als een opbouwfase. Nu de meeste elementen uit het aanbod in stelling zijn gebracht (aanbieders, subsidies, voorlichtingstools, communicatie) verwacht men dat de activiteiten snel meer vruchten gaan afwerpen.
- 7 Sommige energieleveringbedrijven zijn actief met het aanbieden en promoten van energiebesparing in hun eigen dienstverlening. Een enkele zelfs zeer actief. Deze activiteiten zijn niet altijd zichtbaar als Meer met Minder activiteiten, maar passen wel in de benaderingswijze. De op afstand uitleesbare meter ('slimme meter') is nog

niet massaal uitgerold. Door het loslaten van de dubbele labelsprong als criterium¹ voor MMM-projecten is het aanpassen van de nota aan de lagere energielasten niet meer altijd zinvol en in de praktijk ook weinig toegepast. Het leveren van bewustwordingspakketten in MMM-projecten is beperkt toegepast.

- 7 Het Rijk heeft vrijwel alle afgesproken inspanningen geleverd. Zo is bijvoorbeeld het energielabel vernieuwd, zijn een aantal financiële stimuleringsmaatregelen in stelling gebracht en is recentelijk een Postbus 51 campagne met Meer met Minder tv-reclames uitgezonden. Wel hebben sommige andere convenantpartners commentaar op onderdelen, zoals het gebrek aan afdoende handhaving van de labelplicht, de moeizame totstandkoming van stimuleringsinstrumenten en het versnipperde karakter van de financiële stimulering.

Effectiviteit MMM-convenant

- 7 De Meer-met-Minder-aanpak wordt door alle partijen positief beoordeeld: verleiden en ontzorgen is een aantrekkelijke propositie.
- 7 In de korte geschiedenis van het convenant is een reeks van ontwikkelingen aan te wijzen die vanaf januari 2008 de keuzes en de achtereenvolgende stappen van de convenantpartners hebben beïnvloed: het gebrek aan vertrouwen in het energielabel, het struikelen van de verplichte slimme meter in de Eerste Kamer, de verdieping van de economische crisis, de discussies over de haalbaarheid van label B of een dubbele labelsprong, over de aard van de financiële stimulering (specifiek of generiek) en over de positionering van 'het merk MMM'. Deze ontwikkelingen hebben de effectieve uitvoering van MMM in de 2008-2009 onmiskenbaar vertraagd.
- 7 In de praktijk is de complexiteit van de geïntegreerde aanpak een belemmering voor de effectiviteit. Het blijkt lastig om alle bijdragen die nodig zijn om te verleiden én te ontzorgen op het juiste moment en met de juiste intensiteit en kwaliteit bij elkaar te brengen.
- 7 Daarom is sinds de zomer van 2009 is een proces van heroriëntatie voor Meer met Minder in gang gezet; deze heroriëntatie maakt geen deel uit van deze evaluatie.

Al met al kan geconcludeerd worden dat veel elementen van de MMM-aanpak zijn ontwikkeld en ook zijn of worden uitgetoetst in de praktijk. De oorspronkelijke volledig ontzorgende aanpak is nog niet gerealiseerd, de uitrol van de MMM aanpak is door omstandigheden vertraagd en ook inhoudelijk anders gelopen dan gepland. Daar staat tegenover dat zich inmiddels veel MMM-aanbieders hebben aangemeld en dat individuele bedrijven actief zijn met het aanbieden en realiseren van energiebesparing bij hun klanten.

¹ Om voldoende besparingen te kunnen realiseren is er in het convenant vanuit gegaan dat woningen naar minimaal naar energielabel B moesten worden gebracht óf een verbetering van minimaal twee energielabelklassen moesten realiseren.

Lente-Akkoord Energiebesparing in de Nieuwbouw

De belangrijkste kenmerken van dit convenant zijn:

Doel:	25% lager gestandaardiseerd energieverbruik in 2011 en 50% lager gestandaardiseerd energieverbruik in 2015 ten opzichte van het gebouwgebonden energieverbruik conform de EPC eis van 2007
Doelgroep:	nieuwbouw (woningen en utiliteitsgebouwen)
Uitvoering:	Projectontwikkelaars en bouwbedrijven
Ondertekening:	22 april 2008
Looptijd:	2008 – 2015
Convenantpartners:	De 'marktpartijen': Bouwend Nederland, NEPROM, De vereniging NVB. Het 'Rijk': WWI en VROM.

De belangrijkste conclusies ten aanzien van de doelbereiking, voortgang en effectiviteit zijn:

Doelbereiking Lente-Akkoord

7 De marktpartijen hebben goede hoop energiezuiniger woningen met ingang van 2011 te kunnen realiseren, mede door de aangekondigde wettelijke EPC aanscherpingen in 2011 en 2015. Het realiseren van de beoogde zuinigere nieuwbouw met ingang van die jaren is door de regelgeving zo goed als gegarandeerd.

Voortgang Lente-Akkoord

- 7** Het Kennisoverdracht programma van het Lente-Akkoord is in uitvoering. Er is nog geen sprake van grootschalige opname van nieuwe kennis in de bouwpraktijk.
- 7** De regeling excellente gebieden beoogt praktische kennisopbouw met betrekking tot innovatief en energiezuinig bouwen en de verspreiding daarvan te realiseren. Deze regeling Excellente Gebieden is in december 2009 gepubliceerd en tot 1 maart 2010 konden gemeenten innovatieve bouwprojecten indienen.
- 7** De herziening van de EPN is nog 'onderweg'. De invoering is gepland op 1 januari 2011. De convenantpartijen staan voorsnog positief tegenover de herziening van de norm, ook al kunnen niet alle aspecten die in het Lente-Akkoord beoogd waren, worden opgenomen in de nieuwe norm.
- 7** Voor de nieuwbouw zijn de financiële stimuleringsmaatregelen SDE, de groenregeling en de EIA beschikbaar.

Effectiviteit

7 De markt voor nieuwe particuliere koopwoningen heeft de afgelopen twee jaar een grote verandering door gemaakt. De verkoop van nieuwe woningen is gehalveerd. De waardering van nieuwe gebouwen is onzekerder geworden. Onder die omstandigheden was het heel lastig om vooruitlopend op het doel van 25% zuiniger bouwen in 2011 voldoende (proef)projecten te realiseren die 'beter-dan-de-eis' zijn om ervaring op te doen met energie-efficiënter bouwen.

- 7 Het convenant heeft projectontwikkelaars en overheid op constructieve wijze met elkaar in gesprek gebracht.

De convenantpartijen verwachten de doelen voor 2011 te kunnen realiseren. Het kennisoverdracht programma van het **Lente-Akkoord** is in uitvoering, maar er wordt op dit moment – mede door het uitbreken van de economische crisis - over de volle breedte van de markt nog weinig praktische kennis en ervaring opgedaan met het bouwen volgens de toekomstige EPC-eis. Door de geringe ervaring en kennisopbouw in de praktijk met zuiniger-bouwen-dan-de-eis is het de vraag of fouten en faalkosten bij de invoering van een scherpere EPC-eis in 2011 beperkt kunnen blijven. Het convenant is effectief op bestuurlijk niveau in de samenwerking tussen overheid en marktpartijen in het voorbereiden van de markt op de aanscherping van de EPC en kan hierin nog groeien op uitvoeringsniveau.

Convenant Energiebesparing corporatiesector

Doel:	conform MMM (24PJ additionele besparing in de bestaande woningen in 2020) & Lente-Akkoord (25% lager gestandaardiseerd energieverbruik in 2011 en 50% lager gestandaardiseerd energieverbruik in 2015 ten opzichte van het gebouwgebonden energieverbruik conform de EPC eis van 2007)
Doelgroep:	bestaande en nieuwe corporatiewoningen
Uitvoering:	woningcorporaties
Ondertekening:	10 oktober 2008
Looptijd:	2008 - 2020
Convenantpartners:	Aedes, de Woonbond, WWI en VROM.

De belangrijkste conclusies ten aanzien van de doelbereiking, voortgang en effectiviteit zijn:

Doelbereiking

Besparingen bestaande bouw

7 De monitoring die Agentschap NL op basis van een steekproef onder corporaties heeft laten uitvoeren geeft een prognose voor 2010 en 2011 van ongeveer 95.000 sociale huurwoningen per jaar, waar twee maatregelen of meer genomen gaan worden. Wanneer deze trend zich doorzet (circa 100.000 woningen met 20-30% besparing per jaar) en het hier additionele maatregelen betreft, dan komt de doelstelling van 24 PJ in 2020 binnen bereik.

Nieuwbouw

7 Er zijn nog geen aparte monitorgegevens beschikbaar voor de realisatie van de efficiencyverbetering in de nieuwbouw door corporaties.

Voortgang

7 Met de herziening van het WWS is volgens Aedes een belangrijke structuurwijziging gerealiseerd die een voorwaarde is voor de realisatie van energiebesparing in bestaande sociale huurwoningen. Het herziene WWS zal naar verwachting in de zomer van 2010 van kracht worden.

7 De woonlastenwaarborg is beschikbaar, maar wordt nog ingewikkeld bevonden door de corporaties die er mee willen werken. Mede daardoor wordt het instrument nog niet breed toegepast, maar met wat meer toelichting en praktijkervaring is dit te verhelpen.

7 De EIA is volgens de convenantpartijen tot nu toe beperkt gebruikt. Corporaties en particuliere verhuurders zijn nog te weinig bekend met de inhoud van de EIA en hebben er daarom nog niet optimaal gebruik van gemaakt. Op het moment van de evaluatie is het effect van de geïntensiveerde communicatie over de EIA nog niet bekend.

7 Aedes kan nog geen jaarlijks beeld leveren van de ontwikkeling van de energetische kwaliteit van de sociale woningvoorraad. De daarvoor bedoelde monitor is nog in ontwikkeling. Vooralnog monitort Agentschap NL de energielabels in de sociale verhuursector.

- 7 Volgens Aedes zijn de meeste corporatiewoningen gelabeld. Dit wordt bevestigd uit de labelregistraties bij Agentschap NL. Portefeuillebeheer of strategisch voorraadbeheer heeft nog niet algemeen ingang gevonden. Aedes verwacht dat dit een logische vervolgstap zal zijn op het labelen.

Effectiviteit

- 7 Met de toekomstige herziening van het WWS is een belangrijke structuurwijziging doorgevoerd die het voor corporaties mogelijk maakt om de waarde van energiebesparende maatregelen in de huur tot uitdrukking te brengen.
- 7 De samenwerking tussen de Woonbond en Aedes werpt volgens beiden vruchten af.
- 7 Corporaties hebben volgens een Aedes een omslag in het denken over energiebesparing gemaakt: het denken in termen van integrale woonlasten (huur + energie) is doorgebroken. Deze veranderde houding uit zich voor wat betreft de nieuwbouw in de grote belangstelling voor de regeling excellente gebieden en ook voor energie-neutraal bouwen.
- 7 Aedes en de Woonbond waarschuwen dat de crisis in de toekomst risico's kan opleveren voor de uitvoering van het convenant. Bij sommige corporaties lopen de verkopen uit eigen bezit al terug en deze trend zou zich kunnen verdiepen. Veel corporaties zullen dan voorzichtiger worden met uitgaven wat kan resulteren in minder investeringsruimte voor renovatie of energiezuinig bouwen. De omvang en gevolgen van dit soort effecten is nog onvoldoende bekend.

Opmerkelijk bij de uitvoering van dit convenant is de samenwerking tussen de convenantpartners Aedes en Woonbond. Deze kan als opbouwend en constructief worden beschouwd. Alle convenantpartners geven aan dat het convenant 'nog op stoom' moet komen en dat er een vertragende werking uitgaat van de huidige economische crisis. Mede dankzij het convenant is de Woonbond meer in beeld is gebracht bij de corporaties.

Inhoudsopgave

Samenvatting	i
Inhoudsopgave	viii
1 Inleiding	10
1.1 Aanleiding voor de evaluatie	10
1.2 Schoon en Zuinig.....	11
1.3 Opdrachtverlening	11
1.4 Doel van de evaluatie.....	12
1.5 Reikwijdte van de evaluatie	12
1.6 Onderzoeksaanpak	13
1.7 Leeswijzer	14
2 Meer met Minder.....	15
2.1 Ontwikkelingen sinds start convenant MMM	16
2.2 Doelbereiking MMM-convenant	17
2.2.1 Doelbereiking kwantitatief.....	17
2.2.2 Percepties convenantpartners	19
2.2.3 Illustraties uit de markt	19
2.3 Voortgang MMM convenant	20
2.3.1 Realisatie afspraken	20
2.3.2 Percepties convenantpartners	25
2.3.3 Illustraties uit de markt	26
2.4 Effectiviteit MMM convenant.....	27
2.4.1 Percepties convenantpartners	27
2.4.2 Illustraties uit de markt	29
2.5 Conclusies evaluatie Meer met Minder convenant	30
2.5.1 Doelbereiking	30
2.5.2 Voortgang	31
2.5.3 Effectiviteit.....	32
3 Lente-Akkoord Energiebesparing in de Nieuwbouw	33
3.1 Ontwikkelingen sinds start Lente-Akkoord	34
3.2 Doelbereiking Lente-Akkoord	35
3.2.1 Doelbereiking kwantitatief.....	35
3.2.2 Percepties convenantpartners	35
3.3 Voortgang Lente-Akkoord	36
3.3.1 Realisatie afspraken	36
3.3.2 Percepties convenantpartners	39
3.4 Effectiviteit Lente-Akkoord.....	41
3.5 Conclusies Lente-Akkoord.....	41
3.5.1 Doelbereiking	41
3.5.2 Voortgang	42
3.5.3 Effectiviteit.....	42
4 Convenant Energiebesparing Corporatiesector	43
4.1 Ontwikkelingen sinds start Convenant Corporatiesector	44
4.2 Doelbereiking Convenant Corporatiesector.....	44
4.2.1 Doelbereiking kwantitatief.....	45

4.2.2	Percepties convenantpartners	45
4.2.3	Indrukken van enkele corporaties.....	45
4.3	Voortgang Convenant Corporatiesector	46
4.3.1	Realisatie afspraken	46
4.3.2	Percepties convenantpartners	48
4.3.3	Indrukken van enkele corporaties.....	50
4.4	Effectiviteit Convenant Corporatiesector	50
4.4.1	Percepties convenantpartners	50
4.4.2	Indrukken van enkele corporaties.....	51
4.5	Conclusies convenant Energiebesparing Corporatiesector.....	51
4.5.1	Doelbereiking	51
4.5.2	Voortgang	52
4.5.3	Effectiviteit	52
5	Vraagzijde van de energiebesparingmarkt en gemeenten.....	54
5.1	Vraagzijde van de energiebesparingmarkt	54
5.1.1	Doelbereiking	54
5.1.2	Voortgang	55
5.1.3	Effectiviteit.....	56
5.1.4	Conclusies en reflectie 'vraagzijde'	57
5.2	Gemeenten.....	58
5.2.1	Conclusies en reflectie gemeenten.....	59
6	Signed, Sealed, Delivered? Conclusies.	60
	Bijlage II.....	67
	Bijlage III.....	68
	Bijlage IV	69
	Bijlage V	70

1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we de aanleiding voor de evaluatie van de drie convenanten energiebesparing gebouwde omgeving, de opdrachtverlening, het onderzoeksdoel, de reikwijdte en de aanpak.

1.1 Aanleiding voor de evaluatie

In 2010 is de herijking gepland van het kabinetsbrede programma Schoon en Zuinig. Voor de sector Gebouwde Omgeving heeft Schoon en Zuinig een doelstelling van 6 tot 11 Mton CO₂-emissiereductie in 2020 ten opzichte van ongewijzigd beleid.

Om deze ambitieuze doelstelling in 2020 te halen hebben de marktpartijen en de overheid de handen in elkaar geslagen. Drie convenanten energiebesparing in de gebouwde omgeving zijn hieruit voortgekomen, te weten:

- 7 het Convenant Energiebesparing bestaande gebouwen "Meer met Minder", afgesloten in januari 2008 (verder te noemen 'Meer met Minder' of kortweg: MMM),
- 7 het Lente-Akkoord Energiebesparing in de nieuwbouw, afgesloten in april 2008 (verder te noemen 'het Lente-Akkoord') en,
- 7 het Convenant Energiebesparing Corporatiesector gericht op bestaande bouw en nieuwbouw in de sociale huursector, afgesloten in oktober 2008 (verder te noemen 'het Convenant Corporatiesector').

In het kader van de evaluatie van Schoon en Zuinig moeten de drie convenanten in 2010 geëvalueerd worden. Ook in de convenantteksten zijn de evaluaties expliciet aangekondigd, zoals blijkt uit onderstaande citaten.

Convenant Meer met Minder (artikel 5, lid 4)

"In 2010 zullen de convenantpartijen, met het oog op de voortgang van het Werkprogramma Schoon en Zuinig (VROM 7421/september 2007) in het algemeen én met het oog op nieuwe, innovatieve ontwikkelingen ten aanzien van het potentieel voor energiebesparing in de gebouwde omgeving in het bijzonder, gezamenlijk bezien of een verhoging van het met dit convenant beoogde doel mogelijk is en welke randvoorwaarden daarvoor moeten worden ingevuld."

Convenant Lente-Akkoord (artikel 3, lid 6)

"In 2010 en in 2014 zullen de convenantpartners, met het oog op de voortgang van het Kabinetsprogramma Schoon en Zuinig in het algemeen en met het oog op nieuwe, innovatieve ontwikkelingen ten aanzien van het potentieel voor energiebesparing in de nieuwbouw in het bijzonder, gezamenlijk bezien of realisatie van het met dit convenant beoogde doel (25-50% energiebesparing in de nieuwbouwproductie) mogelijk is en welke randvoorwaarden daarvoor moeten worden ingevuld."

Convenant Energiebesparing Corporatiesector (artikel 7, lid 1)

"In 2010 zullen de convenantpartijen met het oog op de voortgang van het kabinetsprogramma Schoon en Zuinig in het algemeen en nieuwe, innovatieve ontwikkelingen ten aanzien van het potentieel voor energiebesparing in de gebouwde omgeving in het

bijzonder, de eerste ervaringen in kaart brengen van het jaarlijks aantal verbeterde corporatiewoningen, de behaalde resultaten e.d.”

1.2 Schoon en Zuinig

Het programma Schoon en Zuinig valt onder de pijler 'Duurzame leefomgeving', een van de zes pijlers van het beleidsprogramma 2007 - 2011 van het (inmiddels demissionaire) kabinet Balkenende IV. Met deze pijler werkt het kabinet aan concrete stappen naar een duurzame samenleving.

De doelen van Schoon en Zuinig zijn:

- 30% minder uitstoot van broeikasgassen (CO₂), bij voorkeur in Europees verband, in 2020 vergeleken met 1990,
- het tempo van energiebesparing naar 2% per jaar in 2020,
- in 2020 is 20% van het totale energiegebruik duurzaam.

Het programma Schoon en Zuinig bevat doelen en activiteiten voor een aantal sectoren waarvan de gebouwde omgeving er één is. In de gebouwde omgeving is het streven dat alle nieuwe woningen en bedrijfsgebouwen vanaf 2020 energieneutraal worden opgeleverd. In de nieuwbouw en bestaande bouw wordt ingezet op innovatie en op aanscherping van bestaande normen.

De doelen van Schoon en Zuinig voor de gebouwde omgeving zijn voor de gehele gebouwde omgeving, 6 tot 11 Mton emissiereductie van CO₂ in 2020 ten opzichte van ongewijzigd beleid. Dit is onderverdeeld naar:

- de nieuwbouw, 1 Mton emissiereductie van CO₂ in 2020,
- de bestaande bouw, 100 PJ energie besparing in 2020, waarvan bij particuliere woningen 43 PJ, bij de sociale huurwoningvoorraad 24 PJ, bij de particuliere huurwoningvoorraad 9 PJ en bij de utiliteitsgebouwen 24 PJ.

Om deze ambitieuze doelstellingen in 2020 te halen is actieve inzet van marktpartijen noodzakelijk. In het programma Schoon en Zuinig ligt de nadruk dan ook op een intensieve samenwerking met de markt op basis van vrijwillige afspraken in plaats van regelgeving. In 2008 zijn hieruit voortvloeiend de drie convenanten afgesloten: Meer met Minder, Lente-Akkoord en Energiebesparing Corporatiesector. Deze drie convenanten worden nader beschreven in hoofdstukken 2 tot en met 4.

1.3 Opdrachtverlening

In het kader van de evaluatie van Schoon en Zuinig zal elke sector haar convenanten evalueren. WWI heeft er met het oog op de benodigde objectiviteit voor gekozen om haar convenanten te laten evalueren door een extern bureau. Na een aanbesteding is BuildDesk uit drie bureau's geselecteerd.

De opdracht omschrijving luidde dat de drie convenanten energiebesparing gebouwde omgeving moesten worden geëvalueerd op doelbereik, voortgang en effectiviteit door middel van een kwalitatief onderzoek.

In de evaluatie zou tenminste met de volgende doelgroepen worden gesproken: de convenantpartijen, vertegenwoordigers van marktpartijen en de ministeries en Agentschap NL (voorheen SenterNovem). Deze laatste in zake de doelbereiking, die het Agentschap monitort in opdracht van WWI.

De evaluatie zou moeten leiden tot een door alle convenantpartijen gedragen eindrapport. Hiertoe is het conceptrapport per convenant in een afzonderlijke ambtelijk overleg met de betrokken partijen besproken en geaccordeerd.

1.4 Doel van de evaluatie

Deze ex post evaluatie beoogt de stand van zaken weer te geven wat betreft doelbereiking, voortgang van de gemaakte afspraken en de effectiviteit van de drie convenanten gericht op energiebesparing in de gebouwde omgeving. De evaluatie kan daardoor een fundament vormen voor de verdere uitvoering en ontwikkeling van de convenanten.

De onderzoeksdoelen van de evaluatie kunnen als volgt worden samengevat:

a) Vaststellen van (verwachte) doelbereiking

Zijn de beoogde doelen gehaald of verwacht men dat deze redelijkerwijs tijdig gerealiseerd gaan worden?

b) Vaststellen van de voortgang

Zijn de inspanningen geleverd als afgesproken?

Verliep de samenwerking (o.a. communicatie, overleg, sturing) als afgesproken?

c) Vaststellen van de (ervaren) effectiviteit

Hoe heeft de uitvoering van het convenant bijgedragen aan de realisatie van de doelen van het convenant?

Waren er andere oorzaken of omstandigheden die de doelbereiking wezenlijk hebben beïnvloed?

Aan het eind van dit rapport zal de lezer een duidelijk en objectief beeld hebben van de stand van zaken van de drie convenanten. Een beeld van waaruit verder kan worden gebouwd aan de met de convenanten beoogde beleidsdoelen.

1.5 Reikwijdte van de evaluatie

Aanvullend beleidsinstrumentarium

Deze evaluatie heeft betrekking op de doelbereiking, voortgang en effectiviteit van de drie convenanten, maar *niet* op de wenselijkheid of vorm van eventuele aanvullende beleidsmaatregelen. In het kader van de evaluatie van het beleidsprogramma 'Schoon en Zuinig' zal het ministerie van WWI afzonderlijk (laten) onderzoeken of aanvullend beleidsinstrumentarium nodig is. De uitkomst van voorliggende evaluatie zal daarbij als één van de bronnen fungeren.

Daar waar geïnterviewden uitspraken doen over aanvullend beleidsinstrumentarium in aanvulling op of als illustratie bij uitspraken over de doelbereiking, voortgang of effectiviteit van de convenanten zal dat overigens wel worden vermeld in de volgende hoofdstukken.

Meer met Minder

In de zomer van 2009 is een heroriëntatie op het programma Meer met Minder in gang gezet. Deze heroriëntatie was gedurende de uitvoering van dit evaluatieproject nog niet afgerond. De voorliggende evaluatie doet daarom *geen* uitspraken over de eventuele nieuwe opzet van Meer met Minder.

Daar waar geïnterviewden refereren aan de nieuwe vorm van Meer met Minder om uitspraken toe doen over de doelbereiking, voortgang of effectiviteit van het convenant is dit overigens wel opgenomen in dit rapport.

1.6 Onderzoeksaanpak

Een uitgebreide onderzoeksverantwoording is te vinden in bijlage V. Hieronder beschrijven we de belangrijkste kenmerken van de gevolgde onderzoeksaanpak.

Kwalitatief onderzoek

Het onderzoek is kwalitatief van aard. Daar waar kwantitatieve gegevens van derden (bijvoorbeeld gegevens van Agentschap NL over doelbereiking) beschikbaar waren vermelden we die wel. Er is echter in het kader van deze evaluatie door ons geen (nieuw) kwantitatief onderzoek verricht.

Onderzoeksmethoden

Deskresearch: Bestudering van beschikbaar bronmateriaal (voortgangsrapportages, verslagen, websites). Met name ten behoeve van het checken van feiten over de realisatie van de in het convenant gemaakte afspraken.

Gesprekken met betrokkenen. Om inzicht te krijgen in beschikbare bronnen, maar ook om direct informatie te verzamelen over doelbereiking en voortgang zijn de betrokken ambtenaren van WWI en Agentschap NL geraadpleegd.

Groepsinterviews: per convenant is een groepsgesprek gehouden waarin per convenantpartij één vertegenwoordiger deelnam. Het doel van dit groepsgesprek was het op een efficiënte manier verzamelen van informatie en inzichten van de convenantpartners en het in beeld brengen van consensus en verschillen van inzicht over de convenanten.

Interviews vraagzijde: Om een beeld te krijgen van de visie van de vraagzijde van de markt voor energiebesparing zijn interviews gehouden met drie leden van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen².

Telefonische interviews met bedrijven en gemeenten: Om een beeld te krijgen van de wijze waarop de convenanten 'in de praktijk' worden beleefd en beoordeeld zijn 45

² Het Platform bestaat uit: VvE-belang, VEH, Vastgoedbelang, Woonbond en VACPunt Wonen. Het staat onder het voorzitterschap van een onafhankelijke voorzitter. Milieucentraal voert het secretariaat. Het Platform noch haar leden zijn convenantpartner in de drie convenanten, met uitzondering van de Woonbond die deelneemt in het Convenant Energiebesparing Corporatiesector.

telefonische interviews gehouden met leden (c.q. achterbannen) van de convenant-partners (bouwbedrijven, installatiebedrijven, projectontwikkelaars, energieleveringbedrijven, woningcorporaties) en met een aantal gemeenteambtenaren³.

1.7 Leeswijzer

De hoofdstukken 2 tot en met 4 vormen het hart van dit rapport. Hier worden doelbereiking, voortgang en effectiviteit van elk van de drie convenanten beschreven. Deze hoofdstukken bevatten tevens een kort overzicht van de kenmerken van elke convenant en de ontwikkelingen sinds ondertekening ervan.

Hoofdstuk 5 beschrijft op basis van enkele gesprekken met leden van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen hoe *de vraagkant* van de markt van energiebesparing tegen de drie convenanten aankijkt. Ook wordt in hoofdstuk 5 beschreven hoe *gemeenten* tegen de drie convenanten aankijken.

In hoofdstuk 6 vatten we de bevindingen ten aanzien van de drie convenanten samen en worden algemene conclusies getrokken.

Bijlage I bevat een overzicht van gebruikte termen en afkortingen.

Bijlage II, III en IV verwijzen naar gebruikte bronnen: respectievelijk websites, literatuur en geraadpleegde personen.

In bijlage V is een uitgebreide onderzoeksverantwoording opgenomen.

³ Gemeenten zijn geen partij in de drie convenanten, maar ze spelen wel een belangrijke rol bij de realisatie van energiebesparing in de bestaande bouw en in de nieuwbouw.

2 Meer met Minder

Voorgeschiedenis

Het idee achter 'Meer met Minder' is in de loop van 2007 tot stand gekomen als reactie op het beleidsvoornemen van het toenmalig kabinet om witte certificaten* te introduceren als instrument voor het realiseren van energiebesparing in de bestaande gebouwvoorraad. In de brief aan de kamer "Intensivering energiebesparingsbeleid gebouwde omgeving" (december 2006) kondigen de ministers Winsemius en Wijn dit instrument aan, maar geven zij de energieleveringbedrijven in de zelfde brief echter ook de kans om binnen 3 maanden met een gelijkwaardig alternatief te komen. Dit alternatief wordt het programma Meer met Minder.

Belangrijkste kenmerken

Doel: 100 PJ extra besparing in 2020 (zie voor tussendoelen § 2.2).
Doelgroep: bestaande gebouwen (woningen en utiliteitsgebouwen)
Uitvoering: energieleveringbedrijven en partijen in de bouwkolom
Ondertekening: 23 januari 2008
Looptijd: 2008-2020
Convenantpartijen: De vereniging Bouwend Nederland, de vereniging UNETO-VNI, de energieretailbedrijven vertegenwoordigd in EnergieNed en VME en de ministeries van WWI, VROM en EZ.

Belangrijkste afspraken

De initiatiefnemers:

7 werken samen met alle convenantpartijen aan een aanpak gericht op het ontwikkelen van een structurele markt voor gebouwgebonden energiebesparingsdiensten en -producten.

Deze aanpak

- 7 is specifiek gericht op het verbeteren van de energieprestatie van woningen en gebouwen;
- 7 neemt belemmeringen voor investeerders weg;
- 7 informeert en motiveert investeerders;
- 7 informeert en stimuleert de bedrijven van de uitvoerende branches;
- 7 laat de bouw- en installatiebedrijven werken volgens de richtlijnen van het MMM-programma;
- 7 De energieretailbedrijven informeren hun klanten rechtstreeks over het MMM-programma en bieden korting/aanbiedingen op hun uitvoerende werkzaamheden.

Het Rijk:

- 7 stelt per 1 januari 2008 het energielabel verplicht;
- 7 levert in 2008-2011 een financiële bijdrage ter stimulering van energiebesparende maatregelen bij eigenaar-bewoners en kleine particuliere verhuurders;
- 7 zorgt voor subsidieregeling zon-pv systemen (1 juli 2008);
- 7 streeft er naar dat er per 1 juli 2008 een subsidieregeling is die voldoende duurzame energieopties in bestaande bouw haalbaar maakt en dat voldoende gebouwen lastenneutraal op B-label niveau kunnen worden gebracht of een labelsprong van twee labelklassen kunnen maken;
- 7 laat een onderzoek uitvoeren naar de normstelling energieprestatie bestaande (woon)gebouwen;
- 7 past het Woningwaarderingstelsel aan per 2009;
- 7 verruimt het budget voor de Energie-investeringsaftrek en de Milieu-investeringsaftrek per 2009;
- 7 past de regeling Groen beleggen in 2008 aan;
- 7 stelt in 2008 een Programma voor innovatie en opschaling van nieuwe energiebesparingstechnieken in;
- 7 bevordert medewerking van netbeheerders aan uitrol van op afstand uitleesbare meters t.b.v. MMM-klanten;
- 7 organiseert en financiert een structurele communicatiecampagne;
- 7 stelt een verkenningsagenda (periode 2008-2012) op voor de inspanningen van het Rijk voor periode 2012-2020.

Daarnaast zijn er in de bijlage van de convenantstekst procedurele afspraken vastgelegd over onder andere bekostiging:

- 7 geschatte kosten van de uitvoeringsorganisatie: € 4,5 miljoen per jaar;
- 7 indicatieve inzet door Bouwend Nederland en Uneto-VNI van elk € 3 miljoen per jaar en van de leveringsbedrijven van € 33 miljoen per jaar;
- 7 monitoring, overleg en verslaglegging (er is onder andere sprake van een convenantoverleg 3 of 2 maal per jaar, jaarplannen, een meerjarenplan en een verkenningsagenda voor 2012-2020).

* Witte certificaten is een besparingsverplichting voor een marktpartij. Zie voor meer toelichting bijlage I.

Opbouw van het hoofdstuk

Paragraaf 2.1. bevat een chronologisch overzicht van de gebeurtenissen die het convenant vanaf 2007 hebben gekenmerkt.

In de paragrafen 2.2 tot en met 2.4 worden per evaluatiecriterium (doelbereiking, voortgang en effectiviteit) de belangrijkste onderzoeksbevindingen beschreven.

De paragrafen 2.5.1 tot en met 2.5.3. bevatten de conclusies van de evaluatie van het Meer met Minder-convenant aan de hand van de drie gebruikte evaluatiecriteria.

2.1 Ontwikkelingen sinds start convenant MMM

In een beknopt (historisch) overzicht worden de gebeurtenissen en ontwikkelingen die een bepalende invloed hebben gehad op de wijze waarop het convenant zich heeft ontwikkeld, hieronder in kaart gebracht.

In het najaar van 2007 zijn de eerste besprekingen gevoerd over het concept convenant. In januari 2008 is het convenant ondertekend en brengt het Platform Bewoners een Duurzaam Bouwen⁴ een ondersteunende intentieverklaring uit. De periode van februari tot juni 2008 wordt benut om proefprojecten en koploperprojecten te werven. Op 21 mei 2008 wordt de Stichting Meer met Minder opgericht (i.e. de uitvoeringsorganisatie). De uitvoeringsorganisatie verzorgt voorlichting en kennisoverdracht en brengt marktpartijen bij elkaar om een voor de eigenaar-bewoner aantrekkelijke propositie voor energiebesparende investeringen samen te stellen. Kort na de opstart van de uitvoeringsorganisatie worden in totaal 24 pilotprojecten geselecteerd.

Ondertussen vindt er een discussie plaats over de verbreding van de aanpak MMM, mede als gevolg van het afnemend vertrouwen in het energielabel vanaf november 2007. In het najaar van 2008 wordt gekozen voor een 2-sporen beleid; naast de 20-30% besparingsdoelstelling (sprong van 2 labelklassen) kan de eigenaar-bewoner ook kiezen voor een stapsgewijze aanpak door middel van (achtereenvolgende) individuele besparingsmaatregelen. De overheid ontwikkelt daarnaast flankerend beleid, zoals een financieel stimuleringspakket voor energiebesparing in particuliere en corporatiewoningen dat medio 2009 uitrolt.

Vanaf het eerste kwartaal van 2009 begint de landelijke uitrol van MMM. In januari 2009 worden proefcursussen aangeboden en krijgen de cursisten de 'MMM-koffer' mee met daarin de propositie, uitleg en middelen waarmee de cursisten als MMM aanbieders hun klanten kunnen benaderen. Daarvoor hebben 60 MMM aanbieders zich aangemeld. In maart van hetzelfde jaar vindt de start plaats van het cursustraject met cursusloket Uneto-VNI. In december 2009 zijn in totaal 750 ingeschreven MMM aanbieders en 750 cursisten.

In reactie op het afnemende vertrouwen van consumenten in het energielabel gedurende 2007-2008 wordt een vernieuwing van het label in gang gezet. In januari

⁴ Het Platform bestaat uit: VvE-belang, VEH, Vastgoedbelang, Woonbond en VACpunt Wonen. Het staat onder het voorzitterschap van een onafhankelijke voorzitter. Milieucentraal voert het secretariaat. Het Platform is geen convenantpartner van MMM.

2010 wordt het vernieuwde energielabel en maatwerkadvies gelanceerd. Eind 2009 en begin 2010 vindt ook een Postbus 51 campagne plaats over energiebesparing onder het motto "meer met minder", met als gevolg dat het bezoek op de MMM-website toeneemt.

2.2 Doelbereiking MMM-convenant

De centrale doelen van het convenant Meer met Minder zijn:

7 100 PJ additionele besparing

Het convenant Meer met Minder heeft ten doel 100 PJ additionele energiebesparing te realiseren in 2020 ten opzicht van het voorspelde energieverbruik voor dat jaar⁵. De besparingen moeten gerealiseerd worden door middel van gebouw- en installatiegebonden maatregelen in bestaande gebouwen. In het convenant zijn twee tussen-doelen geformuleerd: 16 PJ in 2011 en 50 PJ in 2015.⁶

7 Ontwikkeling van een structurele markt voor energiebesparing

De convenantpartners willen hun doel bereiken door een gemeenschappelijke aanpak gericht op de ontwikkeling van een structurele markt voor energiereductie in gebouwen, ondersteund door flankerende maatregelen van de overheid. Deze aanpak is het zogenaamde 'Meer met Minder'-programma.

7 Flinke energieprestatieverbetering in 500.000 woningen in 2011

Aanvullend afgesproken dat tot en met 2011 de energieprestatie van minimaal 500.000 bestaande woningen en andere gebouwen wordt verbeterd naar energielabel B of met minimaal twee labelklassen (gemiddeld ongeveer 20-30% energiebesparing).

7 Duurzame energie maatregelen in 100.000 woningen in 2011

Om invulling te geven aan de duurzame energiedoelstelling van de overheid voor de bestaande bouw afgesproken dat de marktpartijen streven naar het toepassen van duurzame energiemaatregelen in 100.000 bestaande woningen in 2011.

In de volgende subparagrafen geven we een toelichting en onderbouwing van de doelbereiking van het convenant op basis van achtereenvolgens de beschikbare kwantitatieve bronnen, het gevoerde groepsgesprek met de convenantpartners en vanuit de interviews met bedrijven.

2.2.1 Doelbereiking kwantitatief

Gerealiseerde maatregelen in woningen in 2009

Volgens de analyses van Agentschap NL zijn in 2009 bij ongeveer 150.000 woningen twee of meer besparingsmaatregelen⁷ genomen. Deze 150.000 woningen zijn onderverdeeld in circa 85.000 particuliere woningen, circa 55.000 corporatiewoningen en circa 10.000 particulier verhuurde woningen. In hoeverre al deze maatregelen additioneel zijn moet nog worden vastgesteld. Uit de steekproef onder corporaties komt naar voren, dat naar verwachting in zowel 2010 als 2011 in circa 95.000 woningen een vergelijkbare

⁵ Zoals berekend in de referentietrainings 2005-2020 opgesteld door ECN d.d. 1 januari 2005.

⁶ Dit komt overeen met gemiddeld 4 PJ/jaar gedurende de eerste vier, 8,5 PJ/jaar gedurende de volgende vier jaar en 10 PJ/jaar gedurende de laatste 5 jaar van het convenant.

⁷ "twee of meer besparingsmaatregelen" komt naar inschatting van Agentschap NL gemiddeld overeen met 20% besparing of meer en gemiddeld ongeveer met twee labelsprongen.

besparing zal worden getroffen.

Voor MMM zijn de volgende tussendoelen geformuleerd: 2008 10.000 woningen, 2009: 70.000 woningen, 2010 en 2011: 210.000 woningen. De totale doelstelling voor 2011 is 500.000 woningen die gemiddeld 20-30% energiezuiniger zijn geworden (wat overeen komt met ongeveer twee labelsprongen). Wanneer de door Agentschap NL waargenomen 150.000 woningen met twee of meer maatregelen minimaal 70.000 woningen met 'additionele' ingrepen bevat, ligt het convenant op schema wat betreft doelbereiking in 2011.

Utiliteitsgebouwen

De monitoring voor deze categorie is nog in ontwikkeling. De diversiteit in utiliteitsgebouwen (scholen, zorginstellingen, winkels, bedrijfshallen, kantoren) en de beperkte beschikbaarheid van gegevens zijn hier debet aan.

Pilotprojecten

Vanaf 2008 zijn 24 MMM-pilotprojecten gestart. In de pilotprojecten worden verschillende besparingsaanpakken toegepast en gemonitord. Zes van deze projecten zijn inmiddels afgerond en geëvalueerd. De anderen lopen nog. In deze projecten zijn tot op heden in kleine aantallen (tientallen) particuliere woningen energiebesparende maatregelen gerealiseerd. Een pilotproject bij een corporatie resulteerde in 114 woningen die van label F naar label C werden gebracht.

Activiteiten door bedrijven

Uit de gesprekken met EnergieNed en VME en de interviews met bedrijven (paragraaf 2.2.3.) blijkt dat sommige bedrijven hun activiteiten op het gebied van energiebesparing uitbreiden. Zij zien Meer met Minder als een steunzender of ruggensteun voor die commerciële activiteiten.

Monitoring: van labelsprongen naar maatregelen

Bij de start van het convenant was het uitgangspunt dat gebouwen naar label B gebracht zouden worden of een dubbele labelsprong zouden maken. Agentschap NL verzorgt de registratie van de energielabels en door het registreren van de energieprestatie-index vóór en na een ingreep, zou eenvoudig de gerealiseerde besparingen berekend kunnen worden.

Om een labelsprong te kunnen vaststellen moet er twee maal een label (of energieprestatie-index) worden geregistreerd: vóór en nadat de maatregelen getroffen zijn. Omdat maar weinig particuliere woningeigenaren de labelklasse vóór het nemen van de maatregelen meldden, zijn er echter nauwelijks labelsprongen geregistreerd. Daar kwam bij dat het merendeel van de geregistreerde labels van corporatiewoningen kwam – particuliere woningeigenaren meldden zich in zeer geringe aantallen.

In de zomer van 2009 (met start van de herpositionering van MMM) werd de keuze gemaakt om óók afzonderlijke maatregelen te stimuleren. WWI heeft Agentschap NL toestemming gegeven om vanaf dat moment ook onderzoek in gang te zetten naar de realisatie van afzonderlijke maatregelen als indicator voor de gerealiseerde besparingen.

Deze definitieve onderzoeksresultaten zijn bij het schrijven van dit rapport nog niet beschikbaar.

2.2.2 Percepties convenantpartners

De convenantpartners uitten tijdens het groepsgesprek hun zorg over het halen van de convenantdoelen in 2020. Zij zien echter zowel hoopgevende als ontmoedigende signalen met betrekking tot de doelbereiking. Als hoopgevende signalen worden genoemd:

- 7 de groei in isolatieopdrachten deze winter,
- 7 het groeiende bezoek aan de MMM-website sinds de start van de postbus 51 campagne,
- 7 de groei in het aantal (aangemelde) MMM-aanbieders.

Sombere signalen hebben betrekking op de economische crisis (minder natuurlijke renovatiemomenten, voorzichtiger investeringsgedrag) en ontoereikendheid van de geboden verleiding om grote aantallen particuliere woningeigenaren over de streep te trekken.

2.2.3 Illustraties uit de markt

Toelichting op steekproef

Om een beeld te krijgen van de mate waarin het convenant leeft en effect heeft in de markt zijn telefonische interviews gehouden in een kleine steekproef onder de leden van de convenantpartners. Hoewel deze steekproef door haar geringe omvang⁸ en door de non-respons mogelijk *niet representatief* is en dus geen generaliseerbaar beeld geeft van de gehele sector, zijn de belangrijkste bevindingen ter illustratie opgenomen.

Illustraties uit de markt

De geïnterviewde bedrijven geven merendeels aan dat zij (enige) groei in de vraag naar energiebesparing signaleren. Men heeft de indruk dat klanten bewuster zijn van het belang van energiebesparing; soms naar aanleiding van de eigen promotionele activiteiten, soms naar aanleiding van een lokale campagne, maar ook vanuit de behoefte die klanten zelf uiten, wanneer zij bijvoorbeeld bij ketelvervanging ook om besparingsmaatregelen vragen.

De meeste van de geïnterviewde bedrijven denken dat het convenant de gestelde doelen niet zal halen. Hiervoor worden uiteenlopende redenen aangevoerd: de trage uitvoering van het convenant, de afwezigheid van voldoende sterke financiële en fiscale prikkels, het niet goed functioneren van de integrale MMM-aanpak en de 1-loket-functie, het niet functioneren van de registratie van energielabels als monitoringinstrument.

⁸ 26 leden zijn persoonlijk benaderd; 20 stemden in met een telefonische interview, hiervan moesten er 4 afhaken wegens gebrek aan kennis. In totaal zijn 16 telefonische interviews gerealiseerd. Voor meer details zie bijlage V.

2.3 Voortgang MMM convenant

Achtereenvolgens wordt in deze paragraaf eerst de feitelijke voortgang besproken, vervolgens de perceptie van de convenantpartners en tot slot ter illustratie de perceptie van enkele bedrijven in de markt.

2.3.1 Realisatie afspraken

In onderstaande tabel zijn in de linker kolom de belangrijkste afspraken uit het convenant opgenomen. De rechter kolom bevat onze conclusie over de realisatie van die afspraken op basis van bestudering van beschikbare bronnen, gesprekken met betrokken ambtenaren en informatie van de convenantpartners.

Uit de tabel blijkt dat op het overgrote deel van de afspraken actie is ondernomen en vaak ook resultaat is geboekt.

INSPANNINGEN VAN DE INITIATIEFNEMERS	
Ontwikkelen van een structurele markt voor gebouwgebonden energiebesparingsdiensten en – producten	Een groot aantal van de beoogde (verderop te bespreken) activiteiten binnen MMM dragen bij aan de ontwikkeling van een markt voor energiebesparing. Een hele concrete activiteit waarin de totstandkoming van marktactiviteiten getest kon worden, waren de 24 pilotprojecten (zie aldaar).
Communicatie naar & informatieverstrekking aan investeerders	Gerealiseerd. In pilotprojecten, via MMM-website, via websites en uitingen van individuele leden (bijvoorbeeld sommige energieleveringbedrijven en de zogenaamde MMM-koplopers onder de bouw- en installatiebedrijven of via gemeentelijk websites).
Toepassen maatwerkadvisering	Gerealiseerd. Bijvoorbeeld in de pilotprojecten en door middel van een subsidie op maatwerkadvies.
Eén-loket-benadering	Deels gerealiseerd in pilotprojecten. Hierbij moet worden opgemerkt dat er nog geen projecten zijn gerealiseerd waarin de <i>gehele</i> oorspronkelijk beoogde MMM-aanpak is toegepast, dus maatwerkadvisering + realisatie label B of dubbele labelsprong + financiering + slimme meter + voorschotnota verlaging + bewustwordingspakket. Alle onderdelen worden wel aangeboden door MMM-aanbieders ⁹ en energieleveringbedrijven, maar zijn nog niet in combinatie gerealiseerd.
Markt voor financieringsmogelijkheden	Voor zover bekend bieden MMM-aanbieders geen eigen financieringsproducten aan. Wel kan financiering verkregen worden via de regeling groenprojecten, uit het energiebesparingskrediet (bv. door Greenloans en door Freo ecolening met respectievelijk 5,8% en 5,7%

⁹ Zie bijlage I.

	rente) en uit gemeentelijke duurzaamheidsleningen.
Waarborgen uitvoeringskwaliteit	MMM verwijst naar/maakt gebruik van bestaande kwaliteitsborgingsystemen van de branches. Aan MMM-aanbieders worden de gebruikelijke vakbekwaamheidseisen gesteld.
Verstrekken en afmelden energielabel	Er zijn 1,6 miljoen energielabels verstrekt en afgemeld bij Agentschap NL; voornamelijk sociale huurwoningen. In MMM-pilot projecten is bij kleine aantallen woningen ervaring opgedaan met het toepassen van het energielabel als integraal onderdeel van de MMM-aanpak voor particuliere koopwoningen.
Energiebewustwordingspakket verstrekt	Niet in MMM-projecten. Sommige energieleveringsbedrijven bieden een commercieel besparingspakket aan.
Plaatsen afstand uitleesbare meters	Niet in MMM-projecten. Slimme meters zijn wel op aanvraag geplaatst of met korting aangeboden als onderdeel van klantenwervingsacties door energieleveringsbedrijven.
Opzetten en aanbieden van trainingen voor uitvoerende partijen	Circa 700 bedrijven hebben de cursus afgerond en zijn geregistreerd. In totaal hebben zich zo'n 1500 bedrijven aangemeld. Dit is respectievelijk 8 en 17% van het beoogde aantal MMM-deelnemers (als vermeld in de bijlage bij het convenant: 4000 MMM-bouwbedrijven en 5.000 MMM-installatiebedrijven).
Informatiepunt voor MMM-aanbieders	Gerealiseerd. Via MMM-website, cursussen en voorlichtingsmateriaal & bijeenkomsten.
Stimuleren van samenwerking met (kleinere) marktpartijen	Ja. Onder andere via een initiatief als E.Nu van Uneto-VNI.
Extra ondersteuning van Meer met Minder koploperbedrijven	Bouwend Nederland heeft een aantal regionale bijeenkomsten voor koploperbedrijven georganiseerd.
Bouwbedrijven stimuleren of volgens MMM-aanpak te werken	Bouwend Nederland verstrekt informatie aan leden, heeft samen met Uneto-VNI regionale voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd. Inmiddels zijn circa 200 bouwbedrijven geregistreerd als MMM-aanbieder (de zogenaamde koplopers).
Installatiebedrijven stimuleren of volgens MMM-aanpak te werken	Uneto-VNI Nederland verstrekt informatie aan leden, heeft samen met Bouwend Nederland regionale voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd. Inmiddels zijn circa 320 installatiebedrijven geregistreerd als MMM-aanbieder. Uneto-VNI heeft InstalNova opdracht gegeven om E.Nu op te richten. E.Nu ondersteunt coöperaties van (kleinere) lokale ondernemingen (bouwers, installateurs) die gezamenlijk energiebesparing willen aanbieden.
Energieretailbedrijven informeren hun klanten over MMM	Alle leden van EnergieNed en VME vermelden MMM op hun website.

Voorschotnota-verlaging door energieretailbedrijven	Voorschotnota-verlaging kan altijd op verzoek van de klant worden toegepast, maar is nog niet gerealiseerd als integraal onderdeel van MMM-(pilot)projecten.
Zonder extra kosten afstand uitleesbare meters plaatsen	Energieleveringbedrijven bieden op afstand uitleesbare of slimme meters aan, maar deze zijn nog niet gerealiseerd als integraal onderdeel van MMM-(pilot)projecten.
Energiebewustwordingpakketten	Zijn nog niet verstrekt in het kader van MMM-(pilot)projecten.
INSPANNINGEN VAN HET RIJK	
Energie label verplicht m.i.v. 2008	Het energielabel is op 1 januari 2008 ingevoerd. In de loop van 2008 bleek er sprake van afnemend vertrouwen in het label onder andere door negatieve berichten in de media. Per 1 januari 2010 is het herziene label ingevoerd. Handhaving en sanctionering is in voorbereiding.
Financiële stimulering voor eigenaarsbewoners en kleine verhuurders	In totaal is er € 121 miljoen Schoon&Zuinig budget ten behoeve van de bestaande bouw beschikbaar, waarvan: 20 miljoen bijdrage aan isolatieglasregeling (m.i.v. juli 2009), 10 miljoen bijdrage aan maatwerkadvies (juli 2009 – dec. 2010), 35 miljoen bijdrage aan EBK (m.i.v. juli 2009). De uitvoeringsorganisatie MMM ontvangt van het Rijk voor de uitvoering van de MMM-pilotprojecten 4,5 miljoen euro. Daarnaast zijn uit dit budget bijdragen betaald voor bewonersorganisaties, aan Agentschap NL en voor de vernieuwing van het energielabel. Totaal is er ook 320 miljoen beschikbaar gesteld uit het budget voor het bestrijden van de economische crisis: 30 miljoen bijdrage aan isolatieglasregeling, 277,5 miljoen bijdrage aan EIA (t.b.v. sociale verhuur), 12,5 miljoen bijdrage aan BTW verlaging voor isolatie.
Subsidie Zon-pv m.i.v. juli 2008	Gerealiseerd, maar inmiddels uitgeput. Nieuwe regeling gaat in per 1 maart 2010. (Deze regeling is inmiddels (medio maart) al overtekend.)
Subsidie duurzame energieopties bestaande bouw m.i.v. juli 2008	Gerealiseerd. Subsidieregeling duurzame warmte en micro-wkk.
Onderzoek normstelling energieprestatie bestaande woningen	Onderzoek loopt.
Aanpassing WWS m.i.v. 2009	Wordt naar verwachting gerealiseerd in juli 2010.
Verruiming EIA m.i.v. 2009	Gerealiseerd voor woningcorporaties – subsidie d.m.v. aftrek van de fiscale winst. Gericht op het verbeteren van de energieprestatie (label B of dubbele labelsprong)

	d.m.v. isolatie of installatiemaatregelen. (De EIA is en was al beschikbaar voor een aantal energiebesparende maatregelen in bedrijfsgebouwen.)
Regeling Groen Beleggen aanpassen in 2008	Beschikbaar voor zonnecellen, zonnecollectoren, warmtepompen of een verbetering van de energieprestatie met 4 of 5 labelsprongen. De rentekorting die gebouweigenaren op de lening voor maatregelen kunnen ontvangen tengevolge van de regeling bedraagt ongeveer 1,5%.
Programma voor innovatie en opschaling	Innovatieagenda gepubliceerd. €30 miljoen budget beschikbaar.
Medewerking netbeheerder bevorderen t.b.v. uitrol a.u.meters	Wettelijke verplichting voor slimme meters is niet gerealiseerd (wetsvoorstel gestrand in de Eerste Kamer). Sommige energieleveringbedrijven bieden slimme meters commercieel aan waar klanten dat wensen.
Inzet SenterNovem (nu: Agentschap NL), Energiecentrum MKB en Milieucentraal	Gerealiseerd. Agentschap NL ondersteunt MMM op uiteenlopende wijzen. O.a. bijdrage aan de ontwikkeling van de energiesubsidiewijzer en uitbesteding van de monitoring van de MMM-pilotprojecten (bij het onderzoeksbureau Motivaction). MilieuCentraal heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van enkele online tools (de energielastenverlager en de verbouwwijzers). Het Energiecentrum heeft bijgedragen aan een pilotproject voor de Horeca.
Structurele communicatie richting burgers	Gerealiseerd. Door middel van Postbus 51 campagne Meer met Minder (gestart in november 2009) en door middel van overige overheidscommunicatie.
Verkenningagenda 2012-2020	Nee, nog niet. Er wordt op dit moment geschreven aan een beleidsadvies over mogelijk aanvullend instrumentarium t.b.v. energiebesparing in de gebouwde omgeving in het kader van de evaluatie Schoon en Zuinig.
BETROKKENHEID VAN REPRESENTATIEVE ORGANISATIES VAN GEBOUWEIGENAREN, HUURDERS EN VERENIGINGEN VAN EIGENAREN	
bijdragen van 'representatieve organisaties' aan S&Z en het MMM-programma	Er is regelmatig overleg geweest tussen de uitvoeringsorganisatie MMM en het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen, waarin een aantal van de bedoelde 'representatieve organisaties' vertegenwoordigd zijn. Organisaties als Woonbond, VEH, VvE-belang hebben hun eigen voorlichtingsactiviteiten uitgevoerd (magazines, roadshows) gericht op het realiseren van energiebesparing bij hun leden. Deze activiteiten zijn gesubsidieerd door WWI (zie ook hoofdstuk 5).
Representatieve organisaties betrokken bij pilotprojecten	Het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen is niet actief betrokken bij MMM-pilotprojecten. Wel zijn door andere organisaties MMM-pilotprojecten opgezet gericht

	op VvE's of bijvoorbeeld met makelaars.
PERIODIEK OVERLEG, MONITORING, EVALUATIE EN BIJSTURING	
Convenantoverleg	Er is vaak overlegd op allerlei niveaus.
Jaarplannen	Ja, maar het beoogde driejarig voortschrijdende meerjarenprogramma is niet gerealiseerd.
Jaarlijkse Voortgangsrapportage	MMM heeft over 2008 een jaarverslag uitgebracht. Over 2009 nog niet.
UITVOERINGSORGANISATIE	
Oprichting uitvoeringsorganisatie	21 mei 2008 is de uitvoeringsorganisatie 'Stichting Meer met Minder' opgericht. 1 juli 2008 heeft de uitvoeringsorganisatie haar werkzaamheden gestart. 26 februari 2009 is Meer met Minder publiekelijk gelanceerd.
Uitvoeringsorganisatie maakt gebruik van relevante organisaties	De samenwerking met Agentschap NL, Milieucentraal en het Energiecentrum MKB is gezocht en op onderdelen ook gerealiseerd. Bijvoorbeeld een pilotproject voor de Horeca met het Energiecentrum. Met MilieuCentraal zijn enkele online tools ontwikkeld (de energielastenverlager en de verbouwwijzers). Agentschap NL ondersteunt MMM op uiteenlopende wijzen. O.a. bijdrage aan de ontwikkeling van de energiesubsidiewijzer en uitbesteding van de monitoring van de MMM-pilotprojecten (bij het onderzoeksbureau Motivaction).
Toe zien op uitvoering MMM programma en waar nodig bijstellen	Vanaf de zomer van 2009 wordt er door de uitvoeringsorganisatie op aangeven van het Rijk in overleg met convenantpartijen gewerkt aan een heroriëntatie op het programma. Deze heroriëntatie is nog niet afgerond en is verder geen onderwerp van deze evaluatie.
Pilotprojecten ondersteunen	Bij de formele start van de uitvoeringsorganisaties MMM waren er al zo'n 60 proefprojecten aangemeld bij de MMM-kwartiermaker ¹⁰ . Dit waren er meer dan de MMM-uitvoeringsorganisatie op dat moment kon begeleiden. Hieruit zijn 24 pilotprojecten geselecteerd. Waarvan inmiddels enkele zijn afgerond. De meeste pilotprojecten lopen nog.
Website	Gerealiseerd. Zowel voor bedrijven als voor gebouweigenaren.
Meerjarenplan	Nee. Wel jaarplan.
Criteria voor uitvoerende bedrijven	Er is volgens de uitvoeringsorganisatie gekozen voor een

¹⁰ In aanloop naar de formele start was vanaf juli 2007 een consultant aangesteld die Meer met Minder als 'kwartiermaker' voorbereidde.

opstellen	relatief laagdrempelige benadering om voldoende MMM-deelnemers te kunnen registreren. Als criteria hanteert MMM deelname aan de MMM-cursus en een aantal formele criteria (zoals vakbekwaamheidsdiploma's, aansprakelijkheidsverzekering, leveringsvoorwaarden, garantieregeling). (In de bijlage van het convenant is beschreven dat de deelname van 9.000 MMM-aanbieders is beoogd. Er zijn er nu circa 600 geregistreerd.)
Raad van Toezicht & Marktforum	De raad van toezicht en het marktforum maakten deel uit van het organisatorische model zoals dat vooraf voor MMM bedacht was. Toezicht op de uitvoering van het programma MMM is geregeld via het Convenantoverleg (beleid, afstemming tussen convenantpartners) en het Stichtingsbestuur (controle op werkzaamheden van de uitvoeringsorganisatie). Een Raad van Toezicht leek daarbij niet opportuun. Er zijn in 2008 drie Marktfora georganiseerd door de uitvoeringsorganisatie. De ervaring van MMM was dat dit niet bijdroeg aan de ontwikkeling van een lokale marktbenadering maar wel veel organisatorische inspanningen vereiste. De marktfora werden door MMM beoordeeld als niet effectief en stopgezet.

2.3.2 Percepties convenantpartners

VROM en WWI zijn van mening dat met de tot op heden geleverde inspanningen het moeilijk zal zijn om de MMM-doelstellingen in 2020 te halen. Dat ligt niet aan het MMM-concept, maar aan de wijze waarop het tot op heden is uitgevoerd. Het heeft nog niet gebracht wat beoogd werd. Hierbij moet worden opgemerkt dat het convenant in januari 2008 is getekend en dat het lang heeft geduurd voordat de belangrijkste beoogde onderdelen (MMM-aanbieders, stimulering, communicatie) operationeel waren. (Zie ook het overzicht in paragraaf 2.1.).

UNETO-VNI stelt dat er door haar en haar leden veel is geïnvesteerd in het MMM 'label'. Dat heeft er onder andere toe geleid dat er nu totaal 1.500 leden van UNETO-VNI en Bouwend Nederland zijn aangemeld voor de MMM-cursus. Deze aanwas kan en moet de komende tijd benut worden.

Bouwend Nederland ziet de groei in vraag naar en het aanbod van energiebesparing als een vanzelfsprekende ontwikkeling – energiebesparing is op termijn onvermijdelijk. MMM heeft vooral de taak het tempo van die groei in vraag en aanbod flink te verhogen. Na twee jaar is het MMM-concept en de daarmee beoogde versnelling in de markt echter nog niet echt gerealiseerd.

De energieleveringbedrijven hebben volgens EnergieNed nu 6 miljoen euro in de MMM-aanpak geïnvesteerd en nu wordt gevraagd om nog meer inspanningen te leveren. Draagvlak voor de nieuwe opzet van MMM is aanwezig. EnergieNed is van mening dat het ontwikkelen van de markt een kwestie van lange adem is. Er zijn bemoedigende signalen dat er voortgang is.

Door de crisis is er sprake van minder verhuisbewegingen waardoor minder mensen in de gelegenheid zijn om in één keer hun huis grootschalig aan te pakken. De sprong naar label B of de dubbele labelsprong wordt daardoor lastiger. Een "maatregel-voor-maatregel-aanpak" ligt dan meer voor de hand. De convenantpartijen kwamen tot het inzicht dat de ambitieuze energiebesparing per woning (in één keer naar label B of tenminste een 'dubbele labelsprong') die MMM beoogde, gegeven die omstandigheden niet altijd haalbaar was. Om die reden is gekozen voor een 2-sporen aanpak waarin naast 'label B of dubbele labelsprong' ook individuele maatregelen in de MMM-aanpak gestimuleerd en gefaciliteerd worden.

Bij de marktpartijen leefde de indruk dat de extra financiële stimulering van het rijk voornamelijk gericht is op energiebesparing in de sociale woningbouw en minder op energiebesparing in particuliere woningen. In de tabel in paragraaf 2.3.1. is (onder inspanningen Rijk) een overzicht opgenomen van de beschikbare stimuleringsbudgetten. Een groot bedrag uit het crisispakket is beschikbaar gesteld voor corporaties – overigens naast diverse regelingen voor de gehele doelgroep.

Bij de vormgeving van de financiële stimulering bleek ook sprake van verwachtingen van de marktpartijen ten aanzien van het Rijk die niet altijd konden worden waargemaakt. Zo is er lang gediscussieerd over de mogelijkheid om heel specifiek consumenten te subsidiëren die met behulp van MMM-aanbieders een dubbele labelsprong of label B zouden realiseren. De overheid kan echter alleen generiek stimuleren en kan en mag niet een bepaald kanaal of een bepaalde propositie (zoals die van de MMM-aanbieders) door middel van subsidie of anderszins stimuleren. Overheidsstimulering moet altijd generiek en non-discriminatoir zijn.

2.3.3 Illustraties uit de markt

[Toelichting steekproef zie paragraaf 2.2.3]

De geïnterviewde bedrijven zijn over het algemeen goed op de hoogte van het convenant – ze weten wie deelnemende partijen zijn en kennen de belangrijkste doelstellingen. De meeste respondenten weten niet precies aan welke taken het Rijk en de brancheorganisaties zich in het convenant verbonden hebben. Alle respondenten onderschrijven de doelen van het convenant.

Er worden uiteenlopende mogelijke consequenties genoemd als gevolg van het eventueel niet halen van de doelstellingen: het niet realiseren van de bovenliggende milieudoelen, negatieve effecten op werkgelegenheid en omzet en de mogelijke invoering van strengere wet- en regelgeving.

De meeste geïnterviewde respondenten hebben geen beeld van de bijdragen van de andere convenantpartners (dan hun eigen brancheorganisatie) aan het convenant.

Het merendeel van de geïnterviewden ziet voortgang in de uitvoering van het convenant. Men signaleert dat initiatieven (zoals communicatie) langzaam maar zeker op gang komen. Over het algemeen heeft men de perceptie dat het convenant nog in een opstartfase zit of nog op gang moet komen. Gevraagd naar de kennisoverdracht vanuit de convenantpartners heeft een meerderheid daar geen mening over, omdat ze er geen zicht op hebben. Een enkeling noemt de MMM-website of de activiteiten van de eigen brancheorganisatie.

2.4 Effectiviteit MMM convenant

2.4.1 Percepties convenantpartners

In het groeps gesprek met de convenantpartners zijn de volgende uitspraken gedaan over de effectiviteit van het MMM-convenant.

De MMM aanpak

De convenantpartners zijn het er over eens dat de MMM-aanpak van “verleiden en ontzorgen” een goed en potentieel effectief uitgangspunt is voor het realiseren van energiebesparende maatregelen in bestaande woningen en gebouwen. Men signaleert daarbij dat aan verschillende randvoorwaarden voldaan moet worden om zo’n propositie effectief te laten zijn: het daadwerkelijk aanbieden van een integraal ‘ontzorgend’ pakket en consumenten maximaal faciliteren. Naast ontzorging moet er ook sprake zijn van voldoende ‘verleiding’. Niet alleen een goed aanbod, maar ook de vraag bij de potentiële klant aanwakkeren. Kortom, het theoretische MMM-concept moet naar een concreet product in de praktijk worden vertaald. Dat betekent dus ook de juiste mensen op de juiste plek en op het juiste tijdstip.

Vervolgens lopen de meningen uiteen over de vraag of de convenantpartners (en de uitvoeringsorganisatie) op al die punten de juiste bouwstenen hebben kunnen aandragen, die tot een effectief geheel leiden.

Tekenen van een effectieve aanpak

De convenantpartners hebben de volgende uitspraken gedaan waaruit blijkt dat de aanpak effectief is:

Groeiend aantal MMM-aanbieders

In totaal hebben 1500 bouwers en installateurs zich tot op heden aangemeld voor een MMM-cursus.

De Postbus 51 televisiespotjes over MMM zijn gericht op consumenten, maar de indruk bestaat dat deze ook bijdragen aan het wekken van interesse voor het aanbieden van energiebesparing bij huidige en potentiële MMM-aanbieders.

Groeiende vraag naar isolatie

Er zijn partijen in de markt die energiebesparing aanbieden en die de vraag naar isolatie deze winter aanzienlijk hebben zien toenemen. Mensen zijn meer bezig met energiebesparing. Mogelijk is dit te danken aan de Postbus-51 reclamespotjes en de

communicatie door MMM. Een kanttekening hierbij is de koude winter, die de vraag naar isolatie mogelijk heeft aangezwengeld .

Groeiend aantal bezoeker MMM-website

Het bezoek op de op de MMM-website nam ten tijde van de uitzending van de Postbus-51 reclamespotjes toe met 30% (van gemiddeld 3.000 bezoekers per dag voorafgaand aan de spotjes tot 4.000 bezoekers per dag in de uitzendperiode).

Oprichting van E.nu

Om de MMM-aanpak te kunnen realiseren heeft Uneto-VNI met InstallNova E.Nu opgericht. E.Nu draait nu 1,5 jaar en er zijn circa 20 coöperaties actief. E.nu gaat samenwerken met MMM en kan gezien worden als een potentieel sterk voorbeeld van het ontwikkelen van een geïntegreerd aanbod van energiebesparing.

Koploperbedrijven

Bouwend Nederland en Uneto-VNI hebben goede ervaringen opgedaan met een aantal zogenaamde koploperbedrijven, bedrijven die MMM in een vroeg stadium hebben omarmd en de energiebesparingsmarkt actief betreden. Het gaat om circa 1% van de leden. Bouwend Nederland wil deze koplopers verder begeleiden en ondersteunen en hun 'good practices' verder en uitdragen.

Succes van lokale aanpakken

MMM pilotprojecten zijn onder andere succesvol geweest waar gemeenten op het juiste moment in het kader van hun klimaatbeleid in de markt zijn gestapt. Energiebesparing in de gebouwde omgeving is voor veel gemeenten een belangrijk onderdeel van het gemeentelijk klimaatbeleid. In zo'n geval kan de MMM aanpak van grote waarde zijn, zeker wanneer zo'n aanpak onder de regie van of in samenwerking met de gemeente wordt uitgevoerd.

Twijfels over de effectiviteit

De convenantpartners hebben de volgende uitspraken gedaan waarin ze hun twijfels over de effectiviteit tot uitdrukking brengen.

"De stap naar label B of de dubbele labelsprong was te groot."

Zo'n stap vergt een forse ingreep in de woning, wat hoge eisen stelt aan de ondersteuning (ontzorging) van de woningeigenaar. Bovendien is zo'n ingreep duur wat hoge eisen stelt aan de financiële stimulering (verleiding). Bovendien zijn er vaak meerdere disciplines voor zo'n ingreep nodig: adviseur, aannemer, installateur, financier. Dit maakt wat de aanpak complex. Wellicht te complex om het binnen MMM-projecten goed te kunnen organiseren.

"Er is te kort proef gedraaid."

Door de marktpartijen is gesteld dat er nog te kort is gewerkt aan het vormgeven van een goed aanbod. De pilotprojecten waren daar voor bedoeld en die zijn nog niet alle afgerond. Gedurende deze ontwikkelperiode heeft men er voor gekozen om de oorspronkelijke aanpak (minimaal label B of een dubbele labelsprong) die alleen

realiseerbaar is met een pakket van maatregelen aan te vullen met de mogelijkheid om individuele maatregelen te treffen. Deze keuze is gemaakt voordat de oorspronkelijk meer ambitieuze aanpak goed en wel was uitontwikkeld. Dit hing samen met de economische crisis waardoor de investeringsbereidheid van huishoudens daalde en met het dalend vertrouwen in het energielabel, die de basis van de aanpak vormde.

"Er is te weinig vraag."

Deze uitspraak is in meerdere gedaanten naar voren gekomen. De indruk leeft dat er veel aandacht is besteed aan de vormgeving van het aanbod (maatwerkadvies, één loket benadering), maar dat de woningbezitter te weinig prikkel ervaart om in beweging te komen. Het huidige instrumentarium zou de kosten (investering en eventuele rentekosten) onvoldoende omlaag brengen. Ook van het energielabel gaat in de praktijk nog geen krachtige impuls uit om meer maatregelen te nemen. Tevens zijn de dalende energieprijzen gedurende de looptijd van het convenant niet stimulerend voor gebouw-eigenaren. Kortom, de klant ziet te weinig voordelen van energiebesparing en is dus moeilijk te verleiden tot investeren.

Daarbij wordt opgemerkt dat de financiële stimulans te versnipperd is, omdat deze over verschillende subsidie- en fiscale regelingen verdeeld is.

Belangentegenstellingen

Gedurende het uitwerken van de MMM-aanpak is er een discussie tussen convenant-partners ontstaan over de rol van de uitvoeringsorganisatie en de MMM-aanbieders. Sommige marktpartijen vreesden oneerlijke concurrentie van MMM-aanbieders (en het 'MMM-merk') ten opzichte van andere aanbieders van energiebesparing of ten opzichte van gevestigde merknamen. Die partijen die niet aangesloten waren bij het convenant gingen zich ertegen verzetten.

Samenwerking met consumentenorganisaties en gemeenten

Dat consumentenorganisaties en gemeenten geen partner zijn in MMM wordt door sommigen als een gemis gezien. De samenwerking met beiden wordt als zinvol gezien. Het Platform Duurzaam Bouwen en Wonen heeft een intentieverklaring ondertekend. Door een verschil in uitgangspunten is nog onvoldoende samen opgetrokken in communicatieactiviteiten over energiebesparing om een elkaar versterkend effect te bewerkstelligen.

2.4.2 Illustraties uit de markt

[Toelichting steekproef zie paragraaf 2.2.3]

Bij vrijwel alle geïnterviewde bedrijven is energiebesparing al onderdeel van hun producten- of dienstenpakket. Ze zijn ook van mening dat ze hiermee bijdragen aan de realisatie van het convenant. De meeste geïnterviewden geven ook aan dat hun activiteiten zijn veranderd sinds de start van het convenant en dat het convenant daar positief aan heeft bijgedragen. Men is nieuwe producten gaan voeren (zoals maatwerkadvies) of ziet MMM als aanknopingspunt, katalysator of ondersteuning voor de marketing van bestaande producten en diensten.

De meningen over de effectiviteit van het convenant zijn verdeeld. De helft van de geïnterviewden vindt het convenant geen effectief beleidsinstrument. Men vindt het te vrijblijvend en te zwak. De te geringe financiële ondersteuning van de klant wordt daarbij genoemd, maar ook de negatieve invloed van de lage energieprijzen en de economische crisis. De andere helft van de geïnterviewden vindt het convenant wel een effectief beleidsinstrument. Men ziet onder andere dat het bijdraagt aan de bewustwording van klanten.

Over het algemeen denkt men dat andere beleidsinstrumenten beter zou werken. Men noemt onder andere fiscale stimulering (zoals differentiatie van de overdrachtsbelasting), normering en combinaties van instrumenten. De handhaving van de labelplicht en een betere 'handhaving' van het doorberekenen van het verlaagde BTW-tarief worden ook genoemd.

Gevraagd naar de drempels die men ondervindt in de markt voor energiebesparing noemen de respondenten onder andere de financiële haalbaarheid voor de klant, de complexiteit en het aantal partijen dat je nodig hebt, de eindigheid van subsidie-regelingen en de weerstand bij klanten. De helft van de respondenten denken dat het convenant deze belemmering gaat wegnemen – de andere helft niet.

2.5 Conclusies evaluatie Meer met Minder convenant

2.5.1 Doelbereiking

Ten aanzien van de doelbereiking kunnen we de volgende conclusies trekken:

- 7** Er zijn in 2009 in circa 150.000 woningen twee of meer besparingsmaatregelen genomen. Het tussendoel dat voor 2009 is afgesproken bedraagt 70.000 woningen. Afhankelijk van de mate waarin de gerealiseerde maatregelen in de genoemde 150.000 woningen additioneel of autonoom blijken te zijn op basis van nu nog lopend ECN onderzoek kan beoordeeld worden in hoeverre MMM hiermee kwantitatief op koers ligt.
- 7** Het MMM-ontzorgingsconcept zoals dat oorspronkelijk voorzien was, is nog weinig toegepast in particuliere woningen. Wel is de uitvoeringsorganisatie Meer met Minder in 2008 gestart met het begeleiden van 24 proefprojecten in verschillende doelgroepen, waarin met onderdelen van de MMM aanpak ervaring wordt opgedaan. Hiervan zijn er inmiddels 6 afgerond.
- 7** De convenantpartners zijn het er over eens dat de doelbereiking achterblijft bij wat is afgesproken en kunnen nog geen uitspraak doen over de doelbereiking in 2020.
- 7** Sommige convenantpartners zien de afgelopen winter duidelijke tekenen die wijzen op een groeiende vraag naar isolatie. Ook is er een groeiend bezoek aan de MMM-website ten tijde van de recente Postbus 51 campagne.
- 7** Uit de interviews met enkele bedrijven uit de markt komt naar voren dat ze méér vraag naar energiebesparing zien in de markt, en dat ze het MMM-convenant als een steun in de rug ervaren voor hun eigen activiteiten op de besparingsmarkt. Maar er is ook enige twijfel over het realiseren van de convenantdoelen.

2.5.2 Voortgang

Als we de voortgang conform de oorspronkelijke opzet en uitgangspunten¹¹ van Meer met Minder beschouwen dan kunnen we het volgende concluderen:

- 7 De initiatiefnemers van het convenant hebben een deel van de inspanningen geleverd of in gang gezet. Er zijn in de jaren 2008 en 2009 vooral voorwaardenscheppende activiteiten uitgevoerd, maar nog weinig resultaat geboekt in termen van door MMM-aanbieders gerealiseerde besparingen of duurzame energiemaatregelen.
- 7 Met veel elementen van de MMM-aanpak is of wordt proef gedraaid: de één-loket-functie, het maatwerkadvies en de inzet van MMM-aanbieders.
Een deel van de oorspronkelijke MMM-aanpak is echter niet of in geringe mate in de praktijk gerealiseerd, zoals het realiseren van label B of een dubbele labelsprong, het realiseren van volledige ontzorging van de gebouweigenaar en de bijdragen van de energieleveringbedrijven aan het MMM-aanbod.
- 7 Sommige energieleveringbedrijven zijn actief met het aanbieden en promoten van energiebesparing in hun eigen dienstverlening. Een enkele zelfs zeer actief. Deze activiteiten zijn niet altijd zichtbaar als Meer met Minder activiteiten. De afstand uitleesbare meter ('slimme meter') is nog niet massaal uitgerold, wat mede geweten wordt aan het stranden van het voorstel tot verplichting slimme meters in de Eerste Kamer. Door het loslaten van de dubbele labelsprong als criterium voor MMM-projecten is het aanpassen van de nota aan de lagere energielasten niet meer altijd zinvol en in de praktijk ook weinig toegepast. Het leveren van bewustwordingspakketten in MMM-projecten is beperkt toegepast.
- 7 Het Rijk heeft vrijwel alle afgesproken inspanningen geleverd: verplichting van het energielabel, de herziening WWS, een Postbus 51 voorlichtingscampagne, financiële stimulering, de innovatieagenda en de inzet van intermediaire organisaties zoals Agentschap NL. Wel hebben sommige convenantpartners commentaar op onderdelen, zoals het gebrek aan afdoende handhaving van de labelplicht, de opgetreden vertraging bij de invoering van stimuleringsinstrumenten en het versnipperde karakter van de financiële stimulering.
- 7 De uitvoeringsorganisatie MMM heeft in de jaren 2008 en 2009 een aantal voorbereidende en ondersteunende werkzaamheden verricht of gecoördineerd: zoals het laten ontwikkelen van de MMM-cursus, het opstellen van criteria voor MMM-aanbieders en het ontwikkelen van voorlichtingstools voor consumenten. Het realiseren van voldoende pilot-projecten waarin de integrale MMM-aanpak in de praktijk verder zou kunnen uitkristalliseren is echter nog niet gelukt. Daarnaast is er onduidelijkheid geweest over de rol van MMM richting de leden van convenantpartners.
- 7 In de telefonische interviews met enkele bedrijven (i.c. de leden van de convenantpartners) komt het hier boven geschetste beeld terug: men beaamt dat het convenant langzaam maar zeker op gang komt, maar heeft bijvoorbeeld geen uitgesproken beeld van wat de andere convenantpartners bijdragen. Ze signaleren

¹¹ Het Meer met Minder convenant bevindt zich in een overgangssituatie doordat in de zomer van 2009 een heroverwegingstraject is gestart dat nog niet is afgerond. Deze evaluatie doet géén evaluatieve uitspraken over het heroverwegingstraject of de uitkomsten daarvan.

meer aandacht voor energiebesparing bij hun klanten en zien aanknopingspunten om hun eigen dienstverlening rond energiebesparing beter te verkopen dankzij het convenant.

2.5.3 Effectiviteit

Ten aanzien van de effectiviteit van het convenant MMM kunnen we de volgende conclusies trekken:

- 7 De Meer met Minder-aanpak werd door alle partijen positief beoordeeld: verleiden en ontzorgen is een aantrekkelijke propositie.
- 7 Het verlies van vertrouwen van de consument in het energielabel heeft geleid tot beperkte mogelijkheden voor de inzet van het label in de MMM aanpak.
- 7 De discussie over de vormgeving van de MMM aanpak en de rol van de uitvoeringsorganisatie heeft geleid tot een vertraging in de toepassing van de aanpak in de markt. Bedrijven namen een afwachtende houding aan zolang niet duidelijk was hoe MMM zou gaan opereren en hoe de bedrijven daar gebruik van zouden kunnen maken.
- 7 Er is discussie over de effectiviteit van het 'verleidende' aspect. Was er wel of niet voldoende financieel instrumentarium om de vraag te stimuleren? WWI is van mening dat er veel budget¹² beschikbaar is gesteld in een breed scala aan financiële en fiscale stimulering. Volgens marktpartijen is het financiële instrumentarium te beperkt en versnipperd om klanten over de streep te trekken voor grote ingrepen (zoals een dubbele labelsprong).
- 7 Consumentenorganisaties verenigd in het Platform Duurzaam Bouwen en Wonen (VEH,VvE-belang en Vastgoedbelang) hebben een intentieverklaring ondertekend en spelen een rol bij het mobiliseren van hun achterban tot het nemen van energiebesparende maatregelen. Hoewel afstemming en samenwerking als zinvol worden gezien, is de afstemming van de aanpak nog beperkt vanwege een verschil in uitgangspunten.
- 7 Er wordt door verschillende partijen gewezen op het belang van lokale aanpakken voor energiebesparing in de bestaande bouw. Men ziet een belangrijke rol voor lokale overheden in het aanjagen of coördineren van lokale aanpakken.
- 7 Over het algemeen geven de geïnterviewde bedrijven aan dat zij ook voor aanvang van het convenant al energiebesparing aanboden of adviseerden, maar dat hun activiteiten positief zijn beïnvloed door het convenant. Geïnterviewden zijn verdeeld over de vraag of het convenant een effectief instrument is.

¹² Er is totaal 121 Miljoen Schoon&Zuinig budget tb.v. de bestaande bouw ingezet, waarvan 20M voor de isolatieglasregeling, 10M maatwerkadvies, 35M EBK en bijdragen aan bewonersorganisaties, Agentschap NL en de vernieuwing van het energielabel. Daarnaast is 320 miljoen voor crisismaatregelen ingezet, waarvan 30M isolatieglasregeling, 277,5M EIA en 12,5 M BTW-verlaging voor isolatie.

3 Lente-Akkoord Energiebesparing in de Nieuwbouw

Beschrijving Lente-Akkoord

Het Lente-Akkoord beoogt om het gestandaardiseerde gebouwgebonden energieverbruik over de volle breedte van de nieuwbouwproductie te reduceren. Dit onder de voorwaarde dat de energieprestatienorm zodanig wordt vernieuwd dat deze norm beter gaat aansluiten bij het werkelijke energieverbruik en bij de beleving (comfort en woonlasten) van de consument. Het convenant is niet bindend voor gebouwen waarvan de marktpartijen geen opdrachtgever zijn.

Belangrijkste kenmerken

Doel: 25% lager gestandaardiseerd energieverbruik per 1-1-2011 en 50% lager gestandaardiseerd energieverbruik per 1-1-2015 ten opzichte van het energieverbruik conform de EPC eis van 2007

Doelgroep: nieuwbouw (woningen en utiliteitsgebouwen)

Uitvoering: Projectontwikkelaars en bouwbedrijven

Ondertekening: 22 april 2008

Looptijd: 2008 – 2015

Convenantpartners: De 'marktpartijen': Bouwend Nederland, NEPROM, De vereniging NVB.
Het 'Rijk': WWI en VROM

De afspraken

De marktpartijen:

- nemen hun verantwoordelijkheid om hun expertise, standpunten en praktijkervaringen in te brengen voor de grondige herziening van de EPN;
- streven ernaar dat de nieuwe norm en wettelijke eis per 2011 wordt ingevoerd in het Bouwbesluit;
- zetten een langjarig, intensief kennisoverdrachts- en stimuleringsprogramma op (website, digitale nieuwsbrieven, factsheets, bijeenkomsten, nascholing etc.);
- hebben een grote marktbetrokkenheid bij de uitvoering van excellente gebieden;
- vragen inspanning van de gehele bouwkolom (ontwikkelaars, bouwers, architecten, adviseurs, makelaars, gemeenten en eveneens de toeleverende industrie).

Het Rijk:

- neemt haar verantwoordelijkheid om samen met de marktpartijen te komen tot een nieuwe vorm van energieprestatienormering;
- streeft ernaar dat de nieuwe norm en wettelijke eis per 2011 wordt ingevoerd in het Bouwbesluit;
- ondersteunt het kennisoverdrachts- en stimuleringsprogramma met financiële middelen;
- laat het programma Kompas uitvoeren door SenterNovem, zodat het ondersteunend wordt ingezet bij de uitvoering van dit convenant;
- zorgt voor het opschalen van geslaagde experimenten ('excellente gebieden');
- zorgt voor de ontwikkeling van een bepalingmethode voor gebiedsmaatregelen;
- Start een Innovatieprogramma Energiebesparing in de Gebouwde Omgeving;
- Stimuleert dat er een markt ontstaat voor energiezuinig bouwen door het aanbieden van fiscale en financiële prikkels.

Daarnaast zijn procedurele afspraken vastgelegd over onder andere:

- bekostiging, monitoring, overleg, onderzoek en evaluatie.

3.1 Ontwikkelingen sinds start Lente-Akkoord

Deze paragraaf biedt een beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen en ontwikkelingen die een bepalende invloed hebben gehad op de wijze waarop het convenant zich heeft ontwikkeld.

Afscheid van de 'verkopersmarkt'

Vanaf 2007 is het aantal verkochte nieuwe woningen sterk gedaald (van bijna 45.000 in 2005 tot minder dan 20.000 woningen in 2009. (Bron: monitor nieuwe woningen) Deze trend illustreert de omslag in de markt die zich vanaf 2007 heeft voltrokken.

Projectontwikkelaars en bouwers signaleren dat er op dit moment geen sprake meer is van een 'verkopersmarkt', waarin de verkoper door de grote vraag de prijs in belangrijke mate kon bepalen. Of hier een 'kopersmarkt' voor in de plaats komt (waarin de koper veel sterker staat) is de vraag, omdat het aantal verkopen dramatisch is gedaald. Er lijkt haast sprake van een 'kopersstaking'. Daarom is het ook onduidelijk wat de invloed hiervan op de marktprijs van woningen is. Dit belemmert zowel de productie van nieuwe woningen als de vraag van de consument. Immers, tot voor kort was een huis de beste individuele belegging, dat lijkt nu onzeker geworden.

In augustus 2008 startte de economische crisis (aanleiding was het omvallen van Lehman-bank in de VS). Banken zijn sinds die tijd terughoudend in het verstrekken van financieringen. Dit heeft een remmende werking op de woningmarkt: er worden veel minder huizen gekocht, zowel bestaande als nieuwe. De consequenties die deze ontwikkelingen hebben voor het Lente-Akkoord komen in de volgende paragrafen aan de orde. Hier kan alvast geconstateerd worden dat de omstandigheden waar mee de partijen het convenant in zijn gegaan volslagen anders zijn dan de situatie vandaag de dag.

Ontwikkeling van de EPC

De overheid heeft in Schoon en Zuinig het voornemen opgenomen om de energieprestatie-eis voor nieuwe woningen en andere gebouwen als volgt aan te scherpen. Voor utiliteitsgebouwen was in Schoon en Zuinig een aanscherping voorzien om in 2017 50% energiezuiniger nieuwbouw te realiseren. In het Lente-Akkoord is afgesproken dat naast woningen ook nieuwe utiliteitsgebouwen per 1-1-2015 zullen worden gebouwd met een gebouwgebonden energieverbruik dat 50% minder is ten opzichte van het gebouwgebonden energiegebruik in gebouwen die gebouwd zijn conform de bouwregelgeving van 2007.

Jaar	EPC
2007	0,8
2011	0,6
2015	0,4

Tabel: Gerealiseerde en voorgenomen aanscherping EPC voor woningen.

3.2 Doelbereiking Lente-Akkoord

De belangrijkste doelen van het Lente-Akkoord zijn:

7 Energiezuiniger nieuwbouw

Het Lente-Akkoord beoogt het gestandaardiseerde energieverbruik in de volle breedte van de nieuwbouwproductie (woning- en utiliteitsgebouwen) te verlagen met 25% met ingang van 2011 en 50% met ingang van 2015 ten opzichte van de op 1 januari 2007 geldende bouwregelgeving en voor zover dat valt onder de reikwijdte van de Energieprestatienorm EPN.

7 Nieuwe Energieprestatienorm

Het Lente-Akkoord beoogt om tot een nieuwe energieprestatienorm te komen, die beter aansluit bij het werkelijke energieverbruik en die beter aansluit bij de beleving (comfort en woonlasten) van de consument.

7 Naar energieneutraal bouwen in 2020?

De partijen zijn in het convenant overeengekomen dat eind 2014 zal worden onderzocht of het haalbaar is om per 2020 nieuwbouwlocaties energieneutraal te bouwen en of daar aanvullende afspraken voor nodig zijn.

3.2.1 Doelbereiking kwantitatief

Woningbouw

7 Er zijn op dit moment nog geen monitoringscijfers over de EPC ontwikkeling in de nieuwbouw beschikbaar.

Utiliteitsbouw

7 Per 1 januari 2009 is de EPC voor utiliteitsbouw aangescherpt met gemiddeld 20% (ten opzichte van 2007). Overigens was de aanscherping al gepland vóór de ondertekening van het Lente-Akkoord. Bovendien zal het Lente-Akkoord synchroon met de EPC aanscherping voor de woningbouw in 2015 de nieuwe eis ook toepassen voor de utiliteitsbouw. Hiermee loopt ze twee jaar vooruit op de voor de utiliteitsbouw voorziene wettelijke aanscherping van 2017.

3.2.2 Percepties convenantpartners

Om klaar te zijn voor nieuwbouw met een 25% scherpere energieprestatie in 2011 zou daarmee nu al op ruime schaal ervaring moeten zijn opgedaan. Dat is nog niet het geval. Er is zorg bij de convenantpartijen dat door te weinig ervaring de markt de realisatie van de aangescherpte eis in 2011 in de praktijk stroef zal verlopen.

De marktpartijen geven aan dat in de utiliteitsbouw, na de aanscherping van de EPC-eis in 2009, al wel en zonder veel problemen volgens de nieuwe eisen wordt gebouwd. De soepele overgang in de utiliteitsbouw is volgens de marktpartijen mede te danken aan het feit dat er veel aandacht is geschonken aan kennisoverdracht voor de utiliteitsbouw.

De marktpartijen voeren verschillende verklaringen aan voor het uitblijven van woningbouwprojecten met een $EPC < 0,8$:

7 De marktsituatie voor bouwers en projectontwikkelaars is slecht. Er is een terugval in nieuwbouwvolume voor particuliere koopwoningen. Volgens de marktpartijen is er

door de crisis meer nadruk op kostenbeheersing en verkoopbaarheid, wat volgens hen géén stimulans is voor zuiniger en dus duurder bouwen.

- 7 De economische crisis eist ook zijn tol in de bedrijven. Daardoor is er vanzelf minder aandacht voor het veranderen van het bedrijfsproces en de te leveren producten.
- 7 Het realiseren van veranderingen in de markt kost nu eenmaal tijd. Kennisoverdracht is in gang gezet, maar heeft tijd nodig om in de dagelijkse praktijk (van aanbesteden, ontwerpen, bouwen en verkopen) tot uitdrukking te komen. Binnen organisaties moet een heel veranderingsproces op gang gezet worden: zowel bij het management, bij verkopers als bij ontwerpers en bouwers.
- 7 Als energiezuinig bouwen op vrijwillige basis moet geschieden, zal een deel van de bouwers er voor kiezen om te wachten op regelgeving.

Haalbaarheid 2015-doelstelling

De marktpartijen zien wel drempels om 50% energiezuiniger woningen in 2015 op te leveren. De techniek en de kennis om een EPC van 0,4 te behalen is voorhanden, maar er zal nog veel kennisoverdracht richting de 'praktijk' moeten worden gerealiseerd. Tevens is ook nog veel concrete ervaring nodig, opgedaan in bouwprojecten met een EPC van 0,4.

3.3 Voortgang Lente-Akkoord

Achtereenvolgens wordt in deze paragraaf eerst de feitelijke voortgang besproken, vervolgens de perceptie van de convenantpartners

3.3.1 Realisatie afspraken

In onderstaande tabel zijn in de linker kolom de belangrijkste afspraken uit het convenant opgenomen. De rechter kolom bevat onze conclusie over de realisatie van die afspraken op basis van bestudering van beschikbare bronnen, gesprekken met betrokken ambtenaren en informatie van de convenantpartners.

Uit de tabel blijkt dat op het overgrote deel van de afspraken actie is ondernomen en vaak ook resultaat is geboekt.

HERZIENING EPN	
Nieuwe Energieprestatienorm	De nieuwe EPN (EPG) wordt in 2011 ingevoerd.
Gebiedsgerichte maatregelen in EPN	WWI geeft aan dat er een voornorm ontwikkeld wordt, de EMG, die medio 2010 zal worden gepubliceerd. De marktpartijen uiten hun twijfel – ze hebben de norm weliswaar gezien, maar nog niet besproken zodat nog niet bekend is of de eerdere geïdentificeerde problemen nu goed worden opgelost.
Systeemgrenzen voor energieprestatienormering voor 1 januari 2009	Deze zijn niet vóór 1-1-2009 bepaald. De systeemgrenzen zijn nu onderwerp van discussie in de commissie EPG en de beleidsgroep EPG die de inhoud

	van de normen bepaalt. Ook de forfaitaire waarde voor warmtelevering van buiten de gebiedsgrenzen zal hierbij worden geregeld.
Elementen in de nieuwe EPG	<p>In artikel 2.2.b van het convenant is een lijst van 10 aspecten opgenomen die in de nieuwe EPG meegenomen zouden moeten worden. Sommige van deze punten worden wel, andere niet of niet volledig in 2011 en dus elders of op een ander moment in de EPG opgenomen:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Afstemming nieuwbouw - bestaande bouw: ja (Europese verplichting). ○ Vereenvoudiging: zoveel mogelijk. ○ Relatie berekend verbruik - werkelijk verbruik: meegenomen; effect is nog in onderzoek. ○ verdiscontering van gebruikersinvloed: zoveel mogelijk ○ oververhitting: koellast is meegenomen ○ Kwaliteit binnenmilieu: nee, daarvoor zijn andere normen ○ Waardering maatregelen: ja ○ Resultaat begrijpelijk voor consument: nee, daarvoor is label ○ Toekomstbestendigheid: ja ○ Vereenvoudiging bewijslast: ja
KENNISOVERDRACHT- EN STIMULERINGSPROGRAMMA	
Kennisoverdracht en stimuleringsprogramma	<p>Is gerealiseerd.</p> <p>Er zijn kennisoverdrachtsbijeenkomsten en publicaties beschikbaar onder andere via www.lente-akkoord.nl. Binnenkort zijn ook een Energievademecum en de Toolkit Light gereed.</p>
Instrumenten voor opdrachtgevers	De indruk bestaat dat opdrachtgevers nog te weinig beschikken over instrumenten die hen helpen om energiebesparing te realiseren
Bouwprocesinnovatie, kwaliteitsborging	Informatie is beschikbaar, bijvoorbeeld over conceptueel bouwen, maar vraagt een hoog kennisniveau van de gebruiker.
Draagvlak bij consumenten	De indruk is dat er te weinig draagvlak is voor energiebesparing bij consumenten van nieuwbouwwoningen. Er is wel aandacht besteed aan gezondheid, binnenmilieu, oververhitting en professionalisering van opdrachtgeverschap.
Financiële middelen Rijk beschikbaar voor kennisoverdracht en stimulering	Beschikbaar.
Meer aandacht voor nieuwbouw in Kompasprogramma m.i.v. 2009	Ja. Werkplan opgesteld i.o.m. en goedgekeurd door marktpartijen.

EXPERIMENTEN EN INNOVATIE	
Tien experimenteergebieden	Regeling is in december 2009 geopend onder de naam 'Regeling Excellente gebieden innovatieve energiebesparing in de nieuwbouw'. Er hebben zich ruim 45 projecten aangemeld, waaruit er eind april 2010 13 zijn geselecteerd. De regeling zal zich de komende tijd moeten bewijzen.
Overleg met VNG over experimenteergebieden	Ja, er heeft overleg met VNG en Interprovinciaal overleg (IPO) plaats gevonden.
Kennis & ervaring experimenten beschikbaar voor marktpartijen	In de opzet van de regeling excellente gebieden is voorzien in het verzamelen en delen van kennis en ervaring door het rijk voor de marktpartijen.
Handhaving artikel 122 Woningwet	Buiten de experimenteergebieden is het gemeenten op basis van artikel 122 van de Woningwet niet toegestaan om aanvullende eisen te stellen aan de energetische kwaliteit van de in haar gemeente te realiseren nieuwbouw bovenop de eisen van het Bouwbesluit. De marktpartijen hebben signalen van hun leden dat dit voorkomt, maar kennen geen concrete gevallen in de periode tot nu toe.
Innovatieprogramma Energiebesparing Gebouwde Omgeving.	Is in 2009 gepubliceerd. Inmiddels zijn er twee tenders uitgevoerd.
Deelname experimenteer gebieden	In het convenant wordt van de marktpartijen gevraagd hun achterban te stimuleren tot deelname aan de excellente gebieden. De indruk is dat koplopergemeenten zeker op de hoogte zijn geweest en zich hebben aangemeld. Bij de marktpartijen is het enthousiasme mogelijk wat weggezakt vanwege het uitblijven van de regeling. Verder is de regeling financieel niet aantrekkelijk voor marktpartijen.
FISCALE EN FINANCIËLE STIMULERING	
Fiscale en financiële stimulering na 2010	Onderzoek is uitgevoerd. Er is nog geen vervolg aan gegeven, want er heeft nog geen bestuurlijk overleg plaatsgevonden
Fiscale vergroening	Er bestaat een aantal fiscale instrumenten (groenregeling, EIA). Er wordt nagedacht over verdere fiscale vergroening.
Subsidie duurzame warmte	In het convenant is sprake van een subsidieregeling voor investeringen in concepten voor duurzame warmte (warmtepompen, zonneboilers, warmte-koude-opslag,

	geothermie en dergelijke) in combinatie met een minimale energieprestatieverbetering. Deze regeling zou in de loop van 2008 worden gepubliceerd als onderdeel van het Aanvalsplan Warmte van het Rijk. Deze regeling is om onbekende redenen niet tot stand gekomen.
Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie (SDE)	Beschikbaar.
Actualisatie Energie Investeringsaftrek (EIA)	De EIA is beschikbaar.
Onderzoek naar concurrentiepositie	Nog niet uitgevoerd. Moet nog in gang gezet worden
Overleg, monitoring, onderzoek en evaluatie	
2x per jaar convenantsoverleg	Dit heeft niet plaatsgevonden. Wel is er regelmatig overleg op uitvoeringsniveau.
Meerjarenprogramma 2008-2011	In 2008 is het 'Kennisoeverdracht en stimuleringsprogramma 2008-2015' opgesteld.
Jaarlijkse voortgangsrapportage	Ja.
Gezamenlijk monitoringssysteem	In ontwikkeling.
Bureaustudie EPC & energiereductie	Uitgevoerd. Kennishiaten vastgesteld. Het daaruit voortvloeiend onderzoeksplan moet nog worden opgesteld.
Overleg met representatieve organisaties¹³	Eenmaal gevoerd

3.3.2 Percepties convenantpartners

Herziening EPN

De herziening van de EPN wordt in 2011 uitgevoerd. De indruk uit de gesprekken met marktpartijen is dat men nog enigszins afwachtend staat tegenover de nieuwe versie, maar voorsnog geen problemen verwacht. Dit heeft mede te maken met het feit, dat niet alle in het convenant benoemde aspecten, zoals bijvoorbeeld de kwaliteit van het binnenmilieu, konden worden geborgd. Deze zullen deels elders worden geborgd of op een later tijdstip in de EPN worden opgenomen.

EPC

Volgens de marktpartijen is de overgang naar zuiniger nieuwbouw op papier wel haalbaar, maar in de praktijk is het minder eenvoudig. De geplande EPC aanscherping kan als een stok achter de deur werken, maar een scherpere EPC vereist ook de nodige praktijkervaring vooraf. En die is nog te weinig opgedaan. Zo geven de marktpartijen aan dat er over het hele land enkele tientallen projecten met een scherpere EPC worden

¹³ Hiermee wordt bedoeld: representatieve organisaties van gebouweigenaren, huurders, gemeenten, architecten, installateurs en toeleveranciers in de bouw. Voor een deel zijn deze organisaties verenigd in het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen, waarover meer in hoofdstuk 5.

gebouwd die zwaar gesubsidieerd zijn en niet vanuit een sluitende businesscase zijn opgezet.

Enkele marktpartijen uiten ook hun zorg over de gevolgen van de EPC aanscherping; of het in de praktijk wel op de juiste manier zal worden uitgevoerd. Toezicht en handhaving worden waarschijnlijk niet aangescherpt, waardoor mogelijke risico's groter kunnen worden.

Kennisoverdracht en stimuleringsprogramma

De convenantpartners zijn tamelijk tevreden over de voortgang in het kennisoverdracht- en stimuleringsprogramma. De technische oplossingen, de documentatie daarvan en de voorlichtingsmiddelen zijn beschikbaar. Wel moet de kennis nog opgenomen worden in de haarvaten van de bedrijven. Op dit punt is nog wel een weg te gaan volgens de convenantpartners. Gebleken is dat de ontwikkelde kennis in eerste instantie op een te hoog niveau lag voor een deel van de doelgroep.

De marktpartijen constateren dat bouwondernemingen goed gebruik maken van het aanbod van bouwlokalen. De bijeenkomsten en cursussen die in 2009 zijn aangeboden werden goed afgenomen. Sinds najaar 2009 loopt de afname van de cursussen echter af. Door de crisis zijn ontwikkelaars gedwongen te bezuinigen in hun bedrijfskosten wat weer impact heeft op de animo voor het volgen van cursussen.

De marktpartijen geven ook aan dat betere afstemming en informatieoverdracht nodig was geweest tussen de verschillende programma's die kennis genereren voor energiebesparing in de gebouwde omgeving. Met name in de voorbereidende fase had dit beter moeten. Het gaat om 1) de innovatieagenda energie gebouwde omgeving, 2) het koplopergebied duurzame nieuwbouw Noord-Nederland, 3) de regeling excellente gebieden en 4) het kennisoverdrachtsprogramma van het Lente-Akkoord.

Communicatie

De marktpartijen geven aan dat communicatie vanuit de gezamenlijke branches naar de leden beter kan. Met name het uitspreken en uitdragen wat het Lente-Akkoord inhoudt en hoe daaraan betekenis kan worden gegeven.

Andere partijen

Alle convenantpartners zijn het er mee eens dat indien het convenant nu zou worden opgesteld, het er anders zou uitzien. In de huidige constellatie ontbreken gemeenten, de energiesector en de installatiebranche in het convenant, terwijl die wel een belangrijke rol kunnen spelen bij de realisatie van energiezuinige nieuwbouw. Desalniettemin geven de marktpartijen aan dat het convenant zoals het nu is opgesteld voortgezet kan worden zonder dat de doelen of de voortgang in gevaar komen.

Het Rijk heeft een apart akkoord met de VNG. Dat had volgens de marktpartijen beter afgestemd moeten worden met het Lente-Akkoord.

Experimenten en innovatie

De regeling excellente gebieden is in december 2009 gepubliceerd en gemeenten konden tot 1 maart 2010 hun innovatieve bouwprojecten indienen. De regeling

excellente gebieden heeft ten doel om kennis en ervaring met betrekking tot (zeer) energiezuinig bouwen te documenteren en te verspreiden onder alle relevante partijen (markt en overheden).

3.4 Effectiviteit Lente-Akkoord

De marktpartijen geven aan dat de nieuwbouwsector door economische crisis een structuurverandering heeft ondergaan. Het convenant is nog geschreven vanuit de situatie van een 'verkopersmarkt'. Nieuwbouw woningen werden gemakkelijk verkocht. Dat is nu niet meer het geval. Bouwend Nederland geeft aan dat er twee trends zijn te constateren: enerzijds neemt het aantal opdrachten af en staan prijzen onder druk, maar anderzijds is een hang naar verandering, naar meer duurzaamheid merkbaar. De 'business case' voor energiezuinige projecten is met een dalende vraag en dalende financieringsruimte echter steeds moeilijker sluitend te krijgen.

De marktpartijen constateren dat dit ontwikkelingen zijn die niet zijn voorzien en dus niet konden worden meegewogen bij het opstellen van het convenant.

De convenantpartners zijn van mening dat het onderwerp energiezuinig bouwen nu meer leeft onder hun leden dankzij het Lente-Akkoord, en dat bouwbedrijven er serieus aandacht aan besteden.

Geconstateerd wordt dat het proces van ketenintegratie met het oog op energiezuinig bouwen op gang komt. Wel ervaren de marktpartijen drempels om 50% zuiniger woningen in 2015 op te leveren. De ontwikkeling is wel in beweging en aan de eis kan wel worden voldaan, maar de stap naar 0,4 EPC zal volgens de marktpartijen de nodige inspanning vragen.

3.5 Conclusies Lente-Akkoord

De paragrafen 3.1.1 tot en met 3.1.2. bevatten de conclusies van de evaluatie van het Lente-Akkoord, aan de hand van de criteria 'doelbereiking', 'voortgang' en 'effectiviteit'.

3.5.1 Doelbereiking

Ten aanzien van de doelbereiking van het Lente-Akkoord kunnen we de volgende conclusies trekken:

- 7** De marktpartijen hebben vertrouwen in de realisatie van energiezuiniger woningen conform de afspraken met ingang van 2011.
- 7** De 50%-energiezuiniger doelstelling voor woningbouw en utiliteitsbouw in 2015 zal niet eenvoudig zijn, maar met de nodige inspanningen naar verwachting gehaald kunnen worden. De 50% zuiniger doelstelling wordt gezien als lastig, omdat er bij een EPC tussen 0,6 en 0,4 wezenlijke anders gebouwd zal moeten worden, wat veel zal vragen van de partijen in de bouwkolom. Desalniettemin is er wel vertrouwen dat deze energieprestatie-eis realiseerbaar zal blijken, want 'de techniek is er', 'de kennisontwikkeling is op gang' en 'we hebben meer tijd' (dan bij eerdere EPC aanscherpingen).

3.5.2 Voortgang

Ten aanzien van de voortgang van het Lente-Akkoord kunnen de volgende conclusies getrokken worden:

- 7 Vanaf 2011 zullen bouwers 25% energiezuiniger moeten kunnen bouwen dan huidige EPC.
- 7 Het kennisoverdracht programma van het Lente-Akkoord is in uitvoering. Er is nog geen sprake van grootschalige opname van kennis in de bouwpraktijk.
- 7 De regeling excellente gebieden beoogt praktische kennisopbouw en de verspreiding met betrekking tot innovatief en energiezuinig bouwen te realiseren. Deze regeling is in december 2009 gepubliceerd en tot 1 maart 2010 konden gemeenten innovatieve bouwprojecten indienen.
- 7 De herziening van de EPN is nog in uitvoering. Het voorbereidende introductieproces is enigszins vertraagd en zal deels in 2010 en in 2011 zijn beslag krijgen. Een deel van de in het convenant benoemde aanpassingen (zoals de afstemming van de normen in de bestaande bouw en de nieuwbouw, vereenvoudiging, relatie met werkelijk gebruik, oververhitting, toekomstbestendigheid, vereenvoudiging bewijslast) wordt opgenomen in de nieuwe EPG (Energieprestatienorm Gebouwen), enkele beoogde aanpassingen zullen niet in deze norm maar elders gerealiseerd worden (zoals kwaliteit binnenmilieu en een begrijpelijke uitleg voor consumenten). De convenantpartijen staan vooralsnog positief tegenover de herziening van de norm, ook al zijn niet alle aspecten die in het Lente-Akkoord afgesproken waren, geborgd in de nieuwe norm.
- 7 Voor de nieuwbouw zijn de financiële stimuleringsmaatregelen SDE, de groenregeling en de EIA beschikbaar.

3.5.3 Effectiviteit

Ten aanzien van de effectiviteit van het Lente-Akkoord kunnen we de volgende conclusies trekken:

- 7 Er zijn nog geen grote volumes nieuwbouwwoningen gerealiseerd met een EPC rond 0,6. De verwachting was dat dit vrijwillig op gang zou komen, vooruitlopend op de wettelijke aanscherping naar 0,6 per 1-1-2011.
- 7 Het is de vraag of fouten en faalkosten in 2011 in voldoende mate voorkomen kunnen worden, omdat er voordien weinig ervaring wordt opgedaan met zuiniger bouwen dan de eis.
- 7 Er is redelijk draagvlak voor de nieuwe herziene EPN.
- 7 Het convenant heeft projectontwikkelaars en overheid op constructieve wijze met elkaar in gesprek gebracht.

4 Convenant Energiebesparing Corporatiesector

Korte beschrijving van het Convenant Energiebesparing Corporatiesector

Het Convenant Energiebesparing Corporatiesector heeft een vergelijkbare doelstelling voor de bestaande bouw als Meer met Minder en voor de nieuwbouw als het Lente-Akkoord, maar is gericht op de sociale woningbouw. Het convenant kan worden gezien als een onderdeel MMM en LA, maar is separaat en later tot stand gekomen omdat er verschillen van inzicht waren tussen de sector en de Minister over andere onderwerpen*.

Belangrijkste kenmerken

Doel:	als in MMM: 24PJ additionele besparing in de bestaande voorraad in 2020 & als in Lente-Akkoord: 25% energiezuiniger bouwen in 2011 en 50% in 2015
Doelgroep:	bestaande en nieuwe corporatiewoningen
Uitvoering:	woningcorporaties
Ondertekening:	10 oktober 2008
Looptijd:	2008 – 2020
Convenantpartners:	Aedes, de Woonbond, het ministerie voor Wonen, Wijken en Integratie, en het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

De afspraken

De belangrijkste inspanningen, vermeld in het convenant, zijn hieronder kort beschreven.

Aedes en Woonbond:

- maken inhoudelijke afspraken over de woonlastenwaarborg;
- stimuleren energiebesparende maatregelen gecombineerd met maatregelen voor het verhogen van de wooncomfort en kwaliteit van het binnenmilieu;
- stimuleren hun leden tot het opstellen van uitvoeringsplannen;
- stimuleren het in beeld brengen van energieprestaties van het bezit van leden (energielabels);
- bevorderen dat energiebesparing wordt meegenomen in voorraadbeleid en portefeuillebeheer;
- streven naar ingrijpende woningverbetering;
- maken mogelijk dat minimaal 20% wordt bespaard op het gasverbruik in de bestaande voorraad over 2008-2018;
- treden in overleg met het Rijk indien investeringen ontoereikend zijn.

Het Rijk:

- neemt energieprestatie van woningen op in het WWS;
- evalueert aangepaste WWS + beslissing over nadere aanscherping;
- levert een financiële bijdrage en realiseert stimuleringsregelingen energiebesparende maatregelen.

Daarnaast zijn procedurele afspraken vastgelegd over onder andere:

- bekostiging, monitoring, overleg en verslaglegging.

(* Het verschil van inzicht betrof de vennootschapsbelasting en de financiering van de zogenaamde Vogelaarwijken.)

4.1 Ontwikkelingen sinds start Convenant Corporatiesector

Het Convenant Energiebesparing Corporatiesector is later tot stand gekomen dan Meer met Minder en het Lente-Akkoord vanwege verschillen van mening¹⁴ tussen de corporaties en de Minister van WWI. De besparingdoelstelling voor de bestaande voorraad van de corporatiesector is onderdeel van de doelstelling van het MMM-convenant. De koppeling tussen beide convenanten is voorzien in de convenanttekst. Bij de totstandkoming van het Convenant Corporatiesector is het convenant ook formeel aangehaakt bij het MMM-convenant.

Een dergelijke koppeling met het Lente-Akkoord is ook de bedoeling. Informeel is de corporatiesector al aangehaakt bij het Lente-Akkoord, maar deze afspraak moet nog geformaliseerd worden.

Een voordeel van het opstellen van een afzonderlijk convenant, is dat een reeks activiteiten konden worden afgesproken die specifiek zijn voor de doelgroep corporaties en huurders.

De omstandigheden waarin het Convenant Corporatiesector zich ontwikkeld heeft zijn voor een belangrijk deel hetzelfde als voor de andere twee convenanten. Een belangrijk verschil is echter dat de sociale huursector vooralsnog minder getroffen is door de crisis. Corporaties zijn voor de investeringen voor de renovatie van bestaande woningen en voor de bouw van nieuwe huurwoningen meestal niet afhankelijk van de investeringsbereidheid van anderen. De kasstromen van corporaties zijn redelijk stabiel en zolang haar vermogenspositie dat toelaat kan een corporatie dus doorgaan met investeren in energiebesparing. Als de crisis aanhoudt kan de investeringsruimte voor energiebesparing wel aangetast worden door teruglopende verkopen uit eigen bezit en door teruglopende inkomsten uit projectontwikkeling. Zowel bestaande als nieuwe woningen zijn immers moeilijker te verkopen en de verkopen uit eigenbezit en uit projectontwikkeling zijn voor veel corporaties een belangrijke inkomstenbron.

4.2 Doelbereiking Convenant Corporatiesector

De belangrijkste doelen van het convenant zijn:

7 24 PJ additionele besparing in corporatiewoningen

Het convenant energiebesparing corporatiesector heeft ten doel 24 PJ additionele energiebesparing te realiseren in 2020 ten opzicht van het voorspelde energieverbruik voor dat jaar¹⁵. De besparingen moeten gerealiseerd worden door middel van gebouw- en installatiegebonden maatregelen in bestaande gebouwen.

7 Energiezuiniger nieuwbouw

Het Convenant energiebesparing corporatiesector beoogt het gestandaardiseerde energieverbruik in de volle breedte van de nieuwbouwproductie van woningcorporaties te verlagen met 25% met ingang van 2011 en 50% met ingang van 2015 ten opzichte van het gebouwgebonden energieverbruik in gebouwen die gebouwd zijn

¹⁴ Over de financiering van de prachtwijken en de vennootschapsbelasting voor corporaties.

¹⁵ Zoals berekend in de referentietrainings 2005-2020 opgesteld door ECN d.d. 1 januari 2005.

conform de op 1 januari 2007 geldende bouwregelgeving en voor zover dat valt onder de reikwijdte van de Energieprestatienorm EPN.

4.2.1 Doelbereiking kwantitatief

Gerealiseerde maatregelen in woningen in 2009 [Bron: Agentschap NL]

In 2009 heeft Agentschap NL een steekproef onder woningbouwcorporaties laten uitvoeren. Op basis hiervan is de volgende schatting gemaakt voor de totale populatie van 440 corporaties:

	2008	2009	2010	2011
Aantal woningen waar 2 of meer maatregelen worden toegepast	48.200	56.000	± 95.000 (prognose)	± 95.000 (prognose)

Bovenstaande uitkomsten betreft de totale hoeveelheid woningen waarin maatregelen zijn getroffen. In hoeverre alle maatregelen additioneel zijn moet nog vastgesteld worden.

Energie-efficiënte nieuwbouwwoningen

Voor de nieuwbouwwoningen zijn op het moment van schrijven nog geen cijfers beschikbaar.

4.2.2 Percepties convenantpartners

WWI is positief gestemd ten aanzien van de tot op heden gerealiseerde besparingen, maar spreekt de zorg uit dat het huidige energiebesparingtempo nog te laag ligt om het doel in 2020 te kunnen realiseren. Overigens is WWI met Aedes en Woonbond van mening dat de uitvoering van het convenant nog 'op stoom' moet komen en ook dat er een risico bestaat dat de corporaties op termijn ook de negatieve gevolgen van de economische crisis zullen ondervinden.

Woonbond en Aedes spreken vertrouwen uit in de doelbereiking in 2020. Zowel corporaties als huurdersorganisaties en huurders onderschrijven steeds meer het belang van energiebesparing. Veel corporaties pakken energiebesparing actief op. Het woonlasten-denken is volgens Aedes doorgebroken bij corporaties.

4.2.3 Indrukken van enkele corporaties

Toelichting op de steekproef

Om een beeld te krijgen van de mate waarin het convenant leeft en effect heeft in de eigenlijke doelgroep van het convenant zijn telefonische interviews gehouden in een kleine steekproef van corporaties. Deze steekproef is door haar geringe omvang¹⁶ en door de non-respons mogelijk *niet representatief* voor de populatie van corporaties. Desalniettemin geven de meningen en opmerkingen van de geïnterviewden een illustratie van wat er leeft.

¹⁶ 12 corporatiemedewerkers zijn persoonlijk benaderd; Totaal 9 telefonische interviews zijn gerealiseerd. Voor meer details zie bijlage V.

Illustratieve bevindingen

Onder de geïnterviewde corporaties zijn de meningen verdeeld over de vraag of het convenant de besparingsdoelstellingen voor de bestaande voorraad zal behalen. Als bezwaren worden genoemd dat de huurders nog niet zo ver zijn, dat de ambities te hoog zijn, en ook dat er financiële drempels zijn. Ook worden twijfels geuit over de meetbaarheid van de resultaten en het vaststellen van de additionaliteit. Anderen wijzen er op dat het behalen van de besparingsdoelen in deze sector toch een stuk eenvoudiger zal zijn dan in de particuliere woningmarkt. Ook verwacht men een positief effect van het herziene WWS. Sommige van de geïnterviewde corporaties bespeuren een duidelijke groei in de vraag (huurdersorganisaties vragen om plannen voor energiebesparing) en van het aanbod (nieuwe energiebesparende technieken) in de markt van energiebesparing.

4.3 Voortgang Convenant Corporatiesector

Achtereenvolgens wordt in deze paragraaf eerst de feitelijke voortgang besproken, vervolgens de perceptie van de convenantpartners en tot slot de indrukken uit de interviews met enkele woningcorporaties.

4.3.1 Realisatie afspraken

In onderstaande tabel zijn in de linker kolom de belangrijkste afspraken uit het convenant opgenomen. De rechter kolom bevat onze conclusie over de realisatie van die afspraken op basis van bestudering van beschikbare bronnen, gesprekken met betrokken ambtenaren en informatie van de convenantpartners.

Uit de tabel blijkt dat alle afspraken zijn nagekomen of in gang zijn gezet.

INSPANNINGEN AEDES EN WOONBOND	
Woonlastenwaarborg. Energiebesparende ingrepen leiden tot lagere woonlasten	Het instrument woonlastenwaarborg is ontwikkeld, maar wordt nog niet heel breed toegepast. Wordt in 2010 geëvalueerd en zo nodig aangepast
Binnenmilieu, comfort en ontmoedigen open verbrandingstoestellen	Loopt volgens de Woonbond en Aedes mee in de verbeterplannen.
Bevorderen lokale uitvoeringsplannen corporaties & huurdersorganisaties	Wordt uitgevoerd. De Woonbond en Aedes werken gezamenlijk aan bewustwording en stimulering, bijvoorbeeld door een gezamenlijke nieuwsbrief. Andere tools zijn nog in ontwikkeling. Kennisuitwisseling en netwerken van corporaties zijn gestart en lopen nu. De Woonbond heeft een checklist voor bewoners organisaties opgesteld en publiceert voorbeeldprojecten. De Woonbond energieconsulent adviseert

	<p>huurdersorganisaties.</p> <p>Bewustwording gebeurt aan de hand van de campagne, o.a. prijsvragen, energiebus, nieuwsberichten, artikelen, brochure. De Woonbond organiseert bijeenkomsten met huurdersorganisaties en corporaties om het lokale overleg op gang te brengen.</p> <p>In het najaar van 2009 is het door o.a. Aedes en de Woonbond ondersteunende gedragsprogramma voor energiebesparing voor huurders de 'Beter Peter Campagne' gelanceerd.</p>
Voorraadbeheer, labels, woningverbetering, gezondheid & draagvlak in lokaal overleg	De woningvoorraad voorzien van energielabels wordt door Aedes gezien als de eigen verantwoordelijkheid van de corporaties. Volgens WWI ligt er echter wel degelijk een taak bij Aedes en Woonbod om voorraadbeheer, de energielabels en gezondheidsaspecten mee te nemen in lokaal overleg en de leden op dit punt te stimuleren.
Energielabels	Inmiddels zijn 1,6 miljoen labels afgemeld bij Agentschap NL. Hiervan zijn circa 90% van corporaties. Aedes legt een database aan ten behoeve van monitoring, op basis van labelgegevens (. Labels worden formeel afgemeld in de database van Agentschap NL.
Streven naar label B of 2 labelklassensprong	Is volgens Aedes geen doel op zich, maar richtpunt voor de planvorming. Afhankelijk van de mogelijkheden per complex. Woonbond kiest dit als inzet in de contacten met corporaties.
Overleg als maatregelen draagkracht corporatie te boven gaan	Is nog niet voorgekomen. (Wordt volgens Aedes met het voortduren van de crisis wel een reëel zorgpunt voor de toekomst.) Bij het niet behalen van de 70% toestemmingsvereiste wordt een interventieteam ingezet voor de plannen die gebruik willen maken van de EIA.
INSPANNINGEN VAN HET RIJK	
Zorgt voor een akkoord Woonbond-Aedes-WWI	Gerealiseerd.
Aanpassing WWS	Wordt naar verwachting in juli 2010 van kracht. Inhoud van de aanpassingen zijn naar wens.
Aanpassing WWS meenemen in evaluatie 2010	WWS wordt naar verwachting 1 juli 2010 herzien.
Aedes wordt partij bij Lente-Akkoord	Er is een werkafspraken tussen de Lente-Akkoord convenantpartijen, dat WWI toetreding Aedes

	organiseert. Dit is nog niet gerealiseerd, omdat nog geen bestuurlijk overleg heeft plaatsgevonden.
Financiële bijdragen Rijk	Subsidies aan leden Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen zijn versterkt. In 2009 is de Energie Investeringsaftrek (EIA) verruimd ten behoeve van corporaties. De SDE 2009 is afgesloten, maar met ingang van maart 2010 weer beschikbaar. Subsidieregeling Duurzame warmte beschikbaar. Regeling Groen beleggen beschikbaar.
UITVOERING	
Achterbannen worden betrokken	Ja
Regelmatig werkgroepoverleg over voortgang convenant	Nee. Er zijn wel nieuwe afspraken over gemaakt.
Ten minst 2x per jaar bestuurlijk overleg	Niet gerealiseerd.

4.3.2 Percepties convenantpartners

Communicatie

Communicatie speelt bij de uitvoering van het convenant een grote rol: zowel van de convenantpartners richting corporaties, als vanuit de corporaties en de Woonbond richting huurders en lokale huurdersorganisaties. Er is op dit punt al veel gebeurd, maar volgens Aedes en Woonbond zou nog meer uitgedragen kunnen worden wat het convenant te bieden heeft.

Aedes en de Woonbond geven ook aan dat op sommige plaatsen behoefte is aan projectondersteuning, zoals bij het individueel benaderen van de bewoners.

Woonbond laat bijvoorbeeld een energiebus rondrijden die overal in het land aan de achterban maatwerkadvies geeft en de vraag hiernaar is groot.

Herziening woningwaarderingstelsel (WWS)

Het akkoord over het herziene WWS wordt door de convenantpartners als een grote stap voorwaarts gezien. Men is van mening dat met betrekking tot het laten meewegen van de energieprestatie in de puntentelling het maximaal haalbare is gerealiseerd. Dit is in goed overleg met de marktpartijen tot stand gekomen. Het voorstel ligt thans in de 2^e Kamer. Het was de intentie de wijziging al in juli 2009 door te voeren, maar door het benodigde overleg met de meest betrokken partijen en de procedures en planningen richting Kamer bleek dat niet haalbaar. De verwachting is dat de herziening 1 juli 2010 in gaat.

De effectiviteit van het herziene WWS is op dit moment niet te meten, maar er zijn wel hoge verwachtingen. Aedes hoopt dat het effect 3 jaar na invoering merkbaar is. De invoering kent een overgangstermijn, die de corporaties zouden moeten benutten om een verbeteringstraject uit te voeren.

De woonbond benadrukt dat er met het herziene WWS een bijzonder compromis is bereikt met haar achterban, omdat het puntensysteem en de daaraan gekoppelde mogelijkheid tot huurverhoging doorgaans heel gevoelig ligt. Bij de officiële invoering van het herziene WWS zal moeten blijken of het instrument echt voldoet aan de wensen van verhuurders en huurders.

Aedes heeft een aantal zeer goed bezochte seminars gegeven over het herziene WWS. De Woonbond signaleert echter dat veel corporaties nog niet rekenen met het gewijzigde WWS en zelf plannen maken voor een aangepast streefhurenbeleid. De Woonbond wijst deze corporaties erop dat zij hun investeringen moeten doorrekenen met het herziene WWS. Sommige corporaties zijn bang dat het huurniveau hierdoor zal stijgen juist bij specifieke niet-gewilde woningen.

Energielabels

Het vernieuwde energielabel is in 2010 ingevoerd. De convenantpartners hebben de indruk dat de nieuwe labelsystematiek voldoet.

Inmiddels zijn de labels van ruim 1,6 miljoen gebouwen afgemeld bij Agentschap NL. Dit zijn voor het overgrote deel woningen van corporaties.

AEDES meldt dat corporaties in toenemende mate de energielabeling benutten om strategische voorraad beheer te kunnen uitvoeren. Men probeert de labeling zoveel mogelijk grootschalig (en niet per woning) te realiseren.

Ondersteuning corporaties en huurders

WWI heeft de Woonbond opdracht verleend voor een meerjarig programma gericht op het creëren van draagvlak en informatievoorziening. De woonbond werkt met een projectteam (waarin onder andere een energieconsulent, een technisch adviseur en een communicatiemedewerker) ter ondersteuning van lokale huurdersorganisaties bij de beoordeling van energiebesparingvoorstellen. Dit jaar zal ook Aedes energieconsulenten aanstellen om haar leden te ondersteunen.

De woonlastenwaarborg is beschikbaar, maar wordt door de corporaties die er mee willen werken nog ingewikkeld bevonden. Mede daardoor wordt het instrument nog niet breed toegepast. De Woonbond vertrouwt er op dat deze hobbel met wat meer toelichting en praktijkervaring wel te slechten is.

De Woonbond signaleert dat corporaties soms terughoudend zijn in het betrekken van huurdersorganisaties bij hun plannen voor de aanpak van woningen. De Woonbond vermoedt huiver om de plannen te overleggen als ze nog niet definitief zijn. De consequentie is volgens de Woonbond dat de huurders het idee krijgen dat ze niet betrokken worden, wat het draagvlak voor de maatregelen natuurlijk niet ten goede komt.

EIA

In 2009 is de EIA verruimd ten behoeve van de financiering van energiebesparende maatregelen door woningcorporaties.

AEDES geeft aan dat de EIA voor de huurwoningen door sommige corporaties als omslachtig wordt omschreven. Het is een fiscale maatregel en de regels zijn tamelijk precies. Er is geen overleg mogelijk met de ambtenaren die de aanvragen behandelen. Wanneer er kleine foutjes zijn gemaakt in de formulieren, komt de aanvraag terug of wordt deze afgewezen. Dat kan sterk vertragend werken in projecten en zelfs tot afstel leiden. Agentschap NL verzorgt samen met Aedes inmiddels voorlichtingsactiviteiten over de EIA voor corporaties en deze lijken vruchten af te werpen. WWI had verwacht dat corporaties en particuliere verhuurders meer gebruik van de EIA zouden maken. Het aantal meldingen is nog teleurstellend. Dat wringt enigszins omdat de verruiming voor de corporaties tijdelijk is en er maar beperkt tijd is om nog van de verruiming gebruik te maken. Vanwege onbekendheid met de regeling heeft de minister inmiddels enkele promotieacties in gang gezet.

4.3.3 Indrukken van enkele corporaties

[Toelichting steekproef zie paragraaf 4.2.3]

Het convenant is bekend onder de geïnterviewde corporaties en ook is hun bekend wie de ondertekenaars zijn van het convenant. De geïnterviewde corporaties onderschrijven de doelen van het convenant en weten ook in hoofdlijnen wat de consequenties kunnen zijn voor hun branche, indien de doelstellingen niet worden behaald, zoals bijvoorbeeld stijging van de woonlasten. De meeste corporaties kunnen aangeven wie verantwoordelijk is voor welke afspraken in het convenant. De meeste corporaties merken voortgang in de uitvoering van het convenant (zoals ontwikkeling woonlastenwaarborg, aanpassing WWS & de beschikbaarheid van de EIA).

4.4 Effectiviteit Convenant Corporatiesector

4.4.1 Percepties convenantpartners

Effectiviteit

Aedes en Woonbond hebben het idee dat het stimuleren van de corporaties nu goed werkt. Het convenant krijgt steeds meer weerklank. Bij huurders is sprake van een omslag. Dezen waren altijd sceptisch ten aanzien van energiebesparing en de daaraan gekoppelde huurverhoging. Nu zien ook huurders in toenemende mate de mogelijkheden die energiebesparing voor hen biedt op het gebied van woonlastenreductie, comfort en milieu. De communicatieactiviteiten in het kader van het convenant hebben hier zeker een rol in gespeeld.

Ook bij de corporaties lijkt het convenant een en ander in beweging te hebben gezet: het denken in termen van integrale woonlasten (huur + energie) is doorgebroken. Er is veel belangstelling voor de regeling excellente gebieden en ook voor energieneutraal bouwen.

Natuurlijk zijn er ook corporaties die niet bewegen. Op enig moment zal er ook een stevig signaal naar eventuele achterblijvers uit moeten gaan. Vooralsnog moet het convenant volgens AEDES en Woonbond echter niet veranderd worden. Om het opgebouwde vertrouwen niet te schaden is continuïteit van belang.

Dankzij het convenant is de Woonbond veel meer in beeld bij de corporaties. Het is nu duidelijk geworden dat zowel huurders en huurdersorganisaties als verhuurders bij de Woonbond terecht kunnen voor de nodige informatie rond energiebesparing.

Invloed van de crisis

Aedes geeft aan dat de crisis vooralsnog geen effect op de activiteiten van de corporaties heeft gehad. Als de crisis voortduurt kan dit negatieve gevolgen hebben voor de investeringsruimte voor energiebesparing van corporaties, omdat de inkomsten uit de verkoop van eigen bezit en uit projectontwikkeling zullen dalen. De omvang en gevolgen van dit soort effecten zullen in de gaten gehouden moeten worden.

4.4.2 Indrukken van enkele corporaties

[Toelichting steekproef zie paragraaf 4.2.3]

De geïnterviewde corporaties geven aan dat energiebesparing al een onderdeel is van hun werkwijze. Ze vinden dat hun eigen activiteiten bijdragen aan de realisatie van het convenant. Het gaat dan om activiteiten als het voorlichten van huurders, het realiseren van besparingsmaatregelen maar ook de inzet van gebouwgebonden duurzame energiebronnen.

De geïnterviewde corporaties zeggen dat ze al bezig te waren met energiebesparing vóór het inwerking treden van het convenant. Het convenant ervaren ze wel als een goede ondersteuning voor hun eigen activiteiten op het gebied van energiebesparing.

De drempels die de corporaties ervaren zijn de soms nog ontbrekende bereidheid van huurders, financiële drempels en kennislacunes bij het eigen personeel. Een deel van de geïnterviewde corporaties verwacht dat het convenant deze belemmeringen niet zal kunnen wegnemen.

Over het algemeen ervaren de corporaties het convenant als een effectief beleidsinstrument: het zorgt voor een gezamenlijk doel onder de partijen en geeft aanzet om tot acties over te gaan.

4.5 Conclusies convenant Energiebesparing Corporatiesector

4.5.1 Doelbereiking

Ten aan zien van de doelbereiking van het Convenant Energiebesparing Corporatiesector kunnen we de volgende conclusies trekken:

Besparingen bestaande bouw

7 De monitoring die Agentschap NL op basis van een steekproef onder corporaties heeft laten uitvoeren geeft een prognose voor 2010 en 2011 van ongeveer 95.000 sociale huurwoningen per jaar, waar twee maatregelen of meer genomen gaan worden. Wanneer deze trend zich doorzet (circa 100.000 woningen met 20-30% besparing per jaar) en het hier additionele maatregelen betreft dan komt de doelstelling van 24 PJ in 2020 binnen bereik.

Nieuwbouw

Er zijn nog geen aparte monitorgegevens beschikbaar voor de realisatie van de efficiencyverbetering in de nieuwbouw door corporaties.

4.5.2 Voortgang

Op vrijwel alle afspraken uit het convenant is voortgang geboekt. De meeste inspanningen zijn geleverd:

- 7 Met de herziening van het WWS is volgens Aedes een belangrijke structuurwijziging gerealiseerd die een voorwaarde is voor de realisatie van energiebesparing in bestaande sociale huurwoningen. Het herziene WWS zal naar verwachting in de zomer van 2010 van kracht worden.
- 7 De woonlastenwaarborg is beschikbaar maar wordt nog niet breed toegepast.
- 7 De EIA is volgens de convenantpartijen tot nu toe zeer beperkt gebruikt. Corporaties en particuliere verhuurders zijn nog te weinig bekend met de inhoud van de EIA en hebben daarom nog niet optimaal gebruik van gemaakt. Op het moment van de evaluatie is het effect van de geïntensiveerde communicatie over de EIA nog niet bekend.
- 7 Er zijn grote vorderingen gemaakt met de voorlichting en communicatie.
- 7 Aedes kan nog geen jaarlijks beeld leveren van de kwaliteit van de sociale woningvoorraad. De daarvoor bedoelde monitor is nog in ontwikkeling. Vooral nog monitort Agentschap NL de ontwikkelingen van de energielabels in de sociale verhuursector.
- 7 Volgens Aedes zijn de meeste corporaties volop bezig met het labelen van hun voorraad. Dit wordt bevestigd uit de labelregistraties bij Agentschap NL. Portefeuillebeheer of strategisch voorraadbeheer rekening houdend met de energetische kwaliteit heeft nog niet algemeen ingang gevonden. Aedes verwacht dat dit een logische vervolgstap zal zijn op het labelen.

4.5.3 Effectiviteit

De belangrijkste conclusies over de effectiviteit van het corporatieconvenant:

- 7 Met de herziening van het WWS wordt een belangrijke structuurwijziging doorgevoerd die het voor corporaties mogelijk maakt om de waarde van energiebesparende maatregelen in de huur tot uitdrukking te brengen.
- 7 De samenwerking tussen de Woonbond en Aedes werpt volgens beiden vruchten af. Mede dankzij het convenant is de Woonbond meer in beeld gebracht bij de corporaties.
- 7 Huurders zien in toenemende mate de mogelijkheden die energiebesparing voor hen bieden op het gebied van woonlastenreductie, comfort en milieu. De communicatie-activiteiten in het kader van het convenant hebben hier zeker een rol in gespeeld.
- 7 Corporaties hebben volgens een Aedes een omslag in het denken over energiebesparing gemaakt: het denken in termen van integrale woonlasten (huur + energie) is doorgebroken. Deze veranderde houding uit zich voor wat betreft de nieuwbouw in de grote belangstelling voor de regeling excellente gebieden en ook voor energie-neutraal bouwen.
- 7 Vooral nog heeft de crisis geen groot effect op de activiteiten van de corporaties. Als de crisis voortduurt kan dit voor corporaties negatieve gevolgen hebben omdat de inkomsten van verkopen uit eigen bezit en uit projectontwikkeling zullen dalen. De

omvang en gevolgen van dit soort effecten zullen in de gaten gehouden moeten worden.

- 7 Uit de telefonische interviews met een kleine groep corporaties kunnen we opmaken dat het merendeel van de geïnterviewde corporaties het convenant als een effectief en stimulerend instrument ervaart. Het convenant biedt een goede ondersteuning in hun eigen energiebeleid.

5 Vraagzijde van de energiebesparingmarkt en gemeenten

In dit hoofdstuk beschrijven we de bevindingen van gesprekken met twee partijen, 'niet-convenantpartners', die een rol spelen bij de uitvoering van de drie onderzochte convenanten, te weten consumentenorganisaties, als vertegenwoordigers van de vraagzijde van de markt voor energiebesparing en de gemeenten.

Paragraaf 5.1. beschrijft de bevindingen uit de gesprekken met enkele leden van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen, als vertegenwoordigers van 'de vraagzijde' van de energiebesparingmarkt. Paragraaf 5.2. bevat de resultaten van de telefonische interviews met enkele gemeenteambtenaren.

5.1 Vraagzijde van de energiebesparingmarkt

Om een beeld te krijgen van de betrokkenheid van de vraagzijde bij de convenanten en bij het realiseren van energiebesparing in bestaande woningen zijn drie¹⁷ vraag-gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen.

Het Platform bestaat uit de organisaties VEH, VvE-belang, de Woonbond, Vastgoedbelang, Stichting VACPunt Wonen en MilieuCentraal. VEH, VvE en Vastgoedbelang zijn vertegenwoordigers van woningeigenaren. De Woonbond vertegenwoordigt huurders. Gezamenlijk kunnen zij worden gezien als de 'vraagzijde' c.q. de afnemers van gebouwgebonden energiebesparende maatregelen.

Op de Woonbond na zijn deze partijen echter niet als convenantpartners bij de drie hier geëvalueerde convenanten betrokken. De platformorganisaties hebben bij de totstandkoming van Meer met Minder wel een intentieverklaring¹⁸ aangeboden, waarin zijn voorstellen huurders, eigenaar-bewoners, en VvE's te informeren, te motiveren en te stimuleren tot het (doen) treffen van energiebesparende maatregelen in hun woningen.

5.1.1 Doelbereiking

De voorzitter van het Platform stelt dat naar zijn gevoel het huidige instrumentarium niet voldoende is om de beoogde doelen in de bestaande woningbouw te bereiken, als je naar de stimulering kijkt vanuit het perspectief van de bewoners. De stimulering is daarvoor te weinig aantrekkelijk of te tijdelijk.

VEH een VvE-belang signaleren een achterblijvende vraag naar energiebesparing bij bewoners. Eigenwoningbezitters komen maar langzaamaan in actie. Een mogelijke verklaring is het feit dat het financiële stimuleringstraject pas sinds midden 2009 uitrolt.

¹⁷ I.c. de voorzitter van het platform (tevens voorzitter van Vastgoedbelang), de directeur van VvE-belang en een beleidsadviseur van de Vereniging Eigen Huis: verder aan te duiden als respectievelijk 'het Platform', VvE en VEH. De Woonbond is ook lid van het platform en is in het onderzoek naar het Convenant Corporatiesector (hoofdstuk 4) al aan het woord gekomen.

¹⁸ Intentieverklaring van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen. 28 januari 2008.

5.1.2 Voortgang

Betrokkenheid van het Platform bij de convenanten

Het Platform is van mening dat het weinig invloed heeft kunnen uitoefenen op de inhoud van het Meer met Minder convenant. De voorzitter van het Platform heeft de gang van zaken rond Meer met Minder ervaren als een bilaterale zaak tussen de energielevering-bedrijven en het Rijk. De overleggen die er zijn geweest hebben niet geleid tot deelname van het Platform of afzonderlijke Platformleden aan de drie convenanten – met uitzondering van de Woonbond die wel partner werd in het Convenant energiebesparing Corporatiesector.

Het Platform heeft wel steeds steun betuigd aan de convenanten, omdat het platform van harte achter de doelstelling van energiebesparing in woningen staat. Dat was ook de reden om de intentieverklaring op te stellen.

Bij het Lente-Akkoord en het Corporatieconvenant is het Platform niet betrokken geweest. Het corporatieconvenant was naar het oordeel van het Platform een aanpak voor de sociale huursector uitgewerkt. Woonbond heeft het Platform steeds geïnformeerd over de voortgang.

Toen het MMM-convenant eenmaal operationeel was, is het Platform wel op regelmatige basis geconsulteerd, maar er was geen bestuurlijke betrokkenheid.

Rol van het Platform

Het Platform wil de bewoners graag méér stimuleren om energiebesparing te realiseren. Het doet dat met name door *voorlichting en bewustwording* gericht op bewoners en woningeigenaren. De platform leden VEH, VvE-belang en Woonbond ontvangen subsidie van WWI om elke hun eigen doelgroep (respectievelijk particuliere woningeigenaren, Verenigingen van Eigenaren en huurders) te informeren over energiebesparing. Het Platform ziet als zijn *meerwaarde* dat het kan aangeven hoe je tot een effectiever instrumentarium voor deze doelgroepen kunt komen. Het Platform kan weliswaar bijdragen door middel van voorlichting en bewustwording, maar loopt vervolgens op tegen drempels die het niet zelf kan oplossen, zoals de geringe investeringsbereidheid woningeigenaren.

Vereniging Eigen Huis

VEH heeft van WWI 1,5 miljoen euro subsidie ontvangen om woningeigenaren, waaronder de eigen circa 700.000 leden, over energiebesparing te informeren en te adviseren. Bewustwording van eigenaarbewoners staat hierin centraal. Mede dankzij deze subsidie heeft de vereniging in november 2009 alle eigenwoningbezitters via diverse kanalen (o.a. een energiespecial huis-aan-huis verspreide energiespecial) kunnen benaderen over het thema energiebesparing. Voor 2010 heeft VEH een plan bij WWI ingediend met de focus op 'actie', dus het daadwerkelijk treffen van energiebesparende maatregelen door eigenwoningbezitters.

De VEH is niet helemaal tevreden over de rolverdeling tussen MMM en VEH. VEH is van mening dat MMM de aanbodzijde van energiebesparing zou verzorgen en VEH aan de vraagzijde activiteiten zou verrichten. Het is de indruk van de VEH dat MMM zich steeds

meer met vraagzijde is gaan bezighouden. VEH signaleert het gevaar dat de activiteiten gericht op deze doelgroep onvoldoende op elkaar zijn afgestemd. Daarbij is VEH van mening dat er aan de aanbodzijde nog veel werk moet worden verricht. Aanbieders van energiebesparingsopties zouden de consument bijvoorbeeld veel beter moeten adviseren.

VvE-belang

VvE-belang stelt dat zij ook stevig heeft ingezet op voorlichting over energiebesparing aan haar leden. VvE-belang heeft dankzij een subsidie van WWI circa 500.000 energiebesparingskranten kunnen verspreiden onder haar leden en is met een 'roadshow' over dit thema door het land gegaan. Ook heeft VvE-belang een informatieve website¹⁹ over energiebesparing in appartementsgebouwen ontwikkeld voor haar doelgroep.

5.1.3 Effectiviteit

De voorzitter van het Platform schat in dat het huidige instrumentarium niet effectief is. De stimulering is daarvoor te weinig aantrekkelijk of te tijdelijk. Wel effectief zou *of* het Duitse systeem zijn, met zeer lage rente leningen (1%, tegenover 6% tot 8% rente die in Nederland²⁰ betaald wordt), *ofwel* de Belgische aanpak, met hoge subsidies. Ook een subsidie op maatwerkadvies acht het Platform niet erg effectief. Het is volgens het Platform de vraag of een eigenaar-bewoner hier echt behoefte aan heeft en niet meer baat zou hebben bij een hogere maatregelsubsidie.

Het Platform merkt op dat er voor de *particuliere verhuursector* weinig of geen stimuleringsinstrumentarium is gericht op energiebesparing. Wel voor de 'bedrijfsmatige' verhuurders, die de EIA benutten, maar niet voor de overige particuliere verhuurders.

Volgens VEH en VvE-belang kan er nog veel verbeterd worden aan de huidige stimuleringsregelingen. Veel regelingen zijn nog niet of nauwelijks bekend bij de consument. Bovendien zijn ze ingewikkeld.

Volgens VEH zijn verdergaande, meer verplichtende instrumenten, pas aan de orde als de mogelijkheden van het huidige instrumentarium over enige tijd echt niet blijken te werken.

De drie organisaties (Platform, VEH en VvE-belang) noemen enkele tekortkomingen in het huidige instrumentarium die volgens hen een effectieve realisatie van energiebesparing in de weg staan:

- 7 Het energielabel is weliswaar verplicht, maar een woningeigenaar kan er gemakkelijk onderuit. Energielabeling zou beter gehandhaafd moeten worden. De consequentie is dat momenteel slechts enkele procenten van de particuliere woningen van een energielabel is voorzien. Dit is volgens deze drie organisaties een gemiste kans omdat inmiddels is aangetoond is dat de aanwezigheid van een goed label bij

¹⁹ www.energievve.nl

²⁰ Lokaal kan soms nog een lagere rente worden gerealiseerd dankzij gemeentelijke of provinciale regelingen zoals lokale duurzaamheidsleningen.

verkoop van de woning tot een hogere verkoopprijs leidt en dat dus een krachtige prikkel kan zijn om besparingsmaatregelen te treffen²¹.

- 7 De huidige subsidieregelingen zijn gericht op individuele woningen en VvE's missen de professionaliteit om dit op te pakken. Voor VvE's, met vele 10-tallen afzonderlijke indieners voor één project, zijn ze onpraktisch en bewerkelijk.
- 7 Het energiebesparingskrediet zoals dat nu wordt aangeboden door banken is voor veel woningeigenaren of VvE's te ingewikkeld.
- 7 De huidige regelingen zijn nog te weinig bekend in de doelgroep. (Dit is een taak die VEH en VvE in hun voorlichting ook zelf oppakken.)

Tot slot pleiten de drie geraadpleegde organisaties niet voor het nu al inzetten van ingrijpende aanvullende instrumenten, zoals verplichtingen. Het verdient aanbeveling om eerst het huidige instrumentarium uit te bouwen en tot zijn recht te laten komen.

5.1.4 Conclusies en reflectie 'vraagzijde'

Op basis van de gesprekken met het Platform kunnen we de volgende conclusies trekken met betrekking tot de rol van de vraagzijde van de markt voor energiebesparing bij de drie convenanten.

conclusies

Het is duidelijk dat het Platform vindt dat het te weinig invloed heeft kunnen uitoefenen op de totstandkoming van met name het Meer met Minder convenant. De Woonbond is wel een volwaardig partner in het Convenant Energiebesparing Corporatiesector.

De huidige rol van VEH en VvE is vooral een communicatieve. Beide organisaties verzorgen voorlichtingsactiviteiten met betrekking tot energiebesparing in bestaande woningen naar hun doelgroepen, respectievelijk de particuliere woningbezitters en de Verenigingen van Eigenaren.

Het Platform, VEH en VvE hebben een aantal duidelijke opvattingen over hoe het instrumentarium gericht effectiever zou kunnen worden. Onder andere door middel van betere handhaving van het energielabel, (veel) hogere subsidies en/of (veel) aantrekkelijker leningen.

reflectie

De activiteiten van de partijen aan de vraagzijde van de markt voor energiebesparing lijken weinig gecoördineerd met die van de activiteiten in het MMM-convenant. De voorlichtingsactiviteiten van VEH en VvE hebben ongetwijfeld hun waarde, maar een gecoördineerde afstemming met de MMM-aanbieders en de MMM-uitvoeringsorganisatie had wellicht meer synergie en effect kunnen opleveren. De samenwerking die de Woonbond met Aedes heeft gerealiseerd in het Convenant Corporatiesector is een goed voorbeeld van effectieve samenwerking.

²¹ Het gebrek aan vertrouwen in het energielabel bij consumenten speelt hier onmiskenbaar een rol. Onderzoek naar handhaving en sanctionering loopt. Overigens hebben VEH en VvE zich in het verleden uitgesproken tegen handhaving van het energielabel.

De intentieverklaring van het Platform heeft wel geleid tot overleg, maar niet tot intensieve samenwerking met Meer met Minder. Dat is een gemiste kans gezien de goede toegang die VEH, VvE-belang en Vastgoedbelang hebben tot doelgroepen die doorgaans lastig te bereiken zijn met een energiebesparingsboodschap.

5.2 Gemeenten

In deze paragraaf vatten we de bevindingen samen van 10 telefonische interviews met gemeenten. Deze bevindingen geven slechts een indruk van wat er in enkele gemeenten leeft en zijn niet representatief voor heel Nederland en zijn daarom alleen illustratief bedoeld.

De geïnterviewde gemeenten zijn over het algemeen redelijk goed op de hoogte van het bestaan van de convenanten en haar doelstellingen en de betrokken partijen. De meeste gemeenten onderschrijven de doelen van de convenanten, maar enkele kritische kanttekeningen worden ook gemaakt, zoals de vrijblijvendheid van de convenanten en bijvoorbeeld het onvoldoende vertrouwen in de energielabeling als instrument om energiebesparing te stimuleren.

Toch zien de meesten de convenanten als stimulerend en noodzakelijk om bij te dragen aan energiebesparing binnen de gebouwde omgeving. Vanwege twijfels over de effectiviteit van de convenanten spreken de geïnterviewden een voorkeur uit voor meer verplichtend instrumentarium en fiscale en financiële stimulansen.

De gemeentefunctionarissen geven aan dat zij de convenantpartners proberen te steunen in het bereiken van de doelstellingen door onder andere:

- 7 De invulling van specifieke acties in hun gemeentelijke klimaatprogramma's onder andere gericht op energiezuinig wonen.
- 7 Prestatieafspraken maken met corporaties met als onderlegger het convenant energiebesparing Corporatiesector.
- 7 Samen met de marktpartijen aanvragen voorbereiden voor de regeling excellente gebieden.

De volgende kansen en belemmeringen worden genoemd in relatie tot de drie convenanten.

Kansen:

- 7 Het leggen van contacten met bouwbedrijven/installateurs (mede via het Meer met Minder convenant) die kunnen worden benaderd voor campagnes of acties gericht op energiebesparing in de bestaande bouw.
- 7 Het opzetten van een gemeentelijk of regionaal digitaal energieloket.
- 7 Voortborduren op de aanscherping van de EPC-eis conform het Lente-Akkoord.
- 7 Toenemende bewustwording bij de diverse brancheorganisaties.

Belemmeringen:

- 7 Bouwers en projectontwikkelaars willen in lokale projecten niet verder gaan dan de huidige EPC-eisen. De gemeente mag conform de Woningwet en herbevestigd in het Lente-Akkoord geen scherpere eisen stellen.
- 7 Ook hebben gemeenten de indruk dat lokale bedrijven zich niet altijd verbonden voelen met datgene wat hun brancheorganisaties zich in een convenant aan gecommiteerd hebben.
- 7 Het mobiliseren van de individuele huiseigenaar is en blijft een knelpunt, ook bij de uitvoering van het MMM convenant.

5.2.1 Conclusies en reflectie gemeenten

Alhoewel de hier geïnterviewde gemeenten twijfels uitspreken bij de effectiviteit van de convenanten, zijn gemeenten zelf vaak goed in staat om dergelijke convenanten te benutten in de realisatie van hun eigen beleid.

Zo zijn gemeenten goed vertegenwoordigd in de MMM-pilotprojecten waarin ze ervaringen opdoen met het stimuleren van energiebesparing bij hun burgers. Dergelijke projecten zijn vaak in gegeven door het gemeentelijke klimaat- of energiebeleid waarvan energiebesparing in de gebouwde omgeving vaak een onderdeel is.

Gemeenten maken ook geregeld afspraken over energiebesparing met corporaties. Zo kan energiebesparing (of energieprestatie) van woningen een plek krijgen in de prestatieafspraken. Maar soms ook sluiten gemeenten convenanten af met de corporatie(s) in hun gemeente om specifieke afspraken over energiebesparing en duurzaam bouwen vast te leggen. In al die gevallen kan het Convenant Corporatiesector een leidraad of hulpmiddel zijn.

In toenemende mate kan energiebesparing ook een instrument zijn in het sociale beleid, het voorkomen van huurachterstanden en het terugdringen van te hoge woonlasten in het algemeen.

6 Signed, Sealed, Delivered? Conclusies.

In 2008 zijn drie convenanten afgesloten tussen het Rijk en marktpartijen die een belangrijke bijdrage moeten leveren aan de energiebesparingsdoelstelling van Schoon en Zuinig in de gebouwde omgeving in 2020. De volgende doelen worden daarin nagestreefd:

- 100 PJ additionele besparing in bestaande gebouwen (Meer met Minder),
- 25% lager gestandaardiseerd energieverbruik in 2011 en 50% lager gestandaardiseerd energieverbruik in 2015 ten opzichte van het gebouwgebonden energieverbruik conform de EPC eis van 2007 (Lente-Akkoord).
- De sociale huursector committeert zich aan de doelen uit de andere twee convenanten, wat zich voor de bestaande bouw vertaalt in 24PJ additionele besparing (Convenant Energiebesparing Corporatiesector).

Om deze doelen te realiseren is flankerend beleid geformuleerd en zijn afspraken gemaakt over hoe Rijk en marktpartijen samenwerken en welke bijdragen zij leveren aan de individuele convenanten.

Dit evaluatierapport heeft de doelbereiking, voortgang en effectiviteit van de convenanten onderzocht aan de hand van de volgende vragen: In hoeverre liggen de afgesproken doelen binnen bereik? Zijn de gemaakte afspraken gerealiseerd? En hoe effectief is elk convenant?

Worden de doelen bereikt?

Voor **Meer met Minder** geldt dat er in 2009 in Nederland in circa 150.000 woningen twee of meer besparingsmaatregelen zijn genomen. Van deze 150.000 woningen zijn circa 85.000 particuliere woningen, circa 55.000 sociale huurwoningen en circa 10.000 particulier verhuurde woningen. Twee of meer maatregelen komt ongeveer overeen met 20% besparing of meer. Er moet nog worden vastgesteld in hoeverre dit additionele of autonome maatregelen zijn. Wanneer het merendeel additioneel is zou de doelbereiking goed op koers liggen.

Daarnaast kan ook worden gesteld dat er nog geen grootschalige besparingen zijn gerealiseerd op de wijze die het convenant beoogde: namelijk door middel van 'ontzorgen en verleiden' en met een geïntegreerde één-loket-benadering. Een loket waarachter verschillende marktpartijen hun bijdrage leveren aan het verkopen van energiebesparing in een goed functionerende markt voor energiebesparingsdiensten. De reeks van ontwikkelingen die zich vanaf januari 2008 heeft voorgedaan (zoals het gebrek aan vertrouwen bij consumenten ten aanzien van het energielabel en de verdieping van de economische crisis) was mogelijk mede debet aan de trage realisatie van de beoogde aanpak en van grote aantallen gerealiseerde besparingen. In ieder geval hebben die ontwikkelingen de keuzes en de achtereenvolgende stappen van de convenantpartners onmiskenbaar beïnvloed. Onder de betrokkenen in het convenant zijn de meningen verdeeld of het slechts een kwestie van tijd en aandacht is voordat de

MMM aanpak gaat functioneren zoals vooraf is bedacht, namelijk het realiseren van besparingen door ontworpen en verleiden'. Of dat de beoogde aanpak te complex is om op tijd wezenlijk bij te dragen aan de beoogde doelstelling.

Veel leden van de MMM-initiatiefnemers (bouwbedrijven, installateurs, isolatiebedrijven) zijn al continu actief en sommige zelfs zeer actief met het verkopen van energiebesparing. Wanneer zij het volledige beoogde MMM-aanbod tot hun beschikking zouden hebben (zoals onder andere informatie, advies, financiering, subsidie, gegarandeerd goede uitvoering, notaverlaging, een slimme meter) zouden hun inspanningen mogelijk nog veel meer effect sorteren.

De algemene verwachting is dat de doelen van het **Lente-Akkoord** worden gehaald, met als kanttekening dat de doelstelling in 2011 niet alleen dankzij het convenant, maar ook dankzij de wettelijke verplichting ('omdat het moet') zal worden gerealiseerd.

De convenantpartners zijn van mening dat de uitvoering van het **Convenant Energiebesparing Corporatiesector** nog 'op stoom' moet komen. Onder Aedes en de Woonbond is veel vertrouwen dat de 24 PJ doelstelling van het convenant uiteindelijk gehaald wordt. WWI ziet dat er besparingen gerealiseerd worden, maar vraagt zich af of het realisatietempo hoog genoeg is om in 2020 de beoogde 24 PJ te kunnen realiseren.

Is er voldoende voortgang in de afgesproken activiteiten?

De initiatiefnemers van het convenant **Meer met Minder** hebben vrijwel alle inspanningen geleverd of in gang gezet, maar het tempo en volume zijn nog beneden verwachting. In de jaren 2008 en 2009 zijn veel voorwaardenscheppende activiteiten uitgevoerd en is of wordt er proef gedraaid met veel elementen van de MMM-aanpak, zoals de één-loket-functie, het maatwerkadvies en de inzet van MMM-aanbieders. De initiatiefnemers zien 2008 en 2009 als een opbouwfase. Nu de meeste elementen uit het aanbod in stelling zijn gebracht (aanbieders, subsidies, voorlichtingstools, communicatie) verwacht met dat de activiteiten snel meer vruchten gaan afwerpen. Enkele onderdelen van de oorspronkelijke aanpak zijn niet of niet helemaal tot stand gekomen, zoals het realiseren van label B of een dubbele labelsprong, de volledige ontzorging van de gebouweigenaar en het aanbieden van slimme meters. Sommige activiteiten kwamen traag op gang, zoals het uitvoeren van de pilotprojecten en het opleiden en registreren van MMM-aanbieders.

Het Rijk heeft vrijwel alle afgesproken inspanningen geleverd, zo is bijvoorbeeld het energielabel vernieuwd, zijn een aantal financiële stimuleringsmaatregelen in stelling gebracht en is recentelijk een Postbus 51 campagne met Meer met Minder tv-reclames uitgezonden. Wel leeft er kritiek onder de convenantpartners op onderdelen van deze bijdragen, zoals de vertraging bij het invoeren van stimuleringsinstrumenten.

Het kennisoverdracht programma van het **Lente-Akkoord** is in uitvoering, maar er wordt op dit moment – mede door het uitbreken van de economische crisis - over de volle breedte van de markt nog weinig praktische kennis en ervaring opgedaan met het

bouwen volgens de toekomstige EPC-eis. De lage nieuwbouvvolumes, maar ook de 'natuurlijke' traagheid van veranderingsprocessen in en tussen organisaties worden hiervoor als belangrijke oorzaken genoemd. Door de geringe ervaring en kennisopbouw in de praktijk met zuiniger-bouwen-dan-de-eis is het de vraag of fouten en faalkosten bij de invoering van een scherpere EPC-eis in 2011 beperkt kunnen blijven. De herziening van de EPN is nog 'onderweg'. De invoering is gepland voor 2011. De convenantpartijen hebben vooralsnog vertrouwen in de inhoud en de tijdige realisatie van deze herziene norm.

Op vrijwel alle afspraken uit het **Convenant Energiebesparing Corporatiesector** is voortgang geboekt. De meeste inspanningen zijn geleverd. Het herziene WWS zal naar verwachting pas in de zomer van 2010 worden ingevoerd. Dit is nog niet geheel zeker gezien de demissionaire status van het kabinet. De woonlastenwaarborg is beschikbaar, maar wordt nog niet breed toegepast. De EIA heeft volgens de convenantpartijen tot nu toe niet voldaan aan de hoge verwachtingen – corporaties zijn nog niet gewend aan het instrument. De convenantpartners vinden over het algemeen dat de voortgang die ze in het convenant hebben geboekt nog beter gecommuniceerd zou moeten worden. Aedes levert nog geen jaarlijks beeld van de kwaliteit van de sociale woningvoorraad op basis van energielabels. De daarvoor bedoelde monitor is in ontwikkeling. Volgens Aedes zijn de meeste corporaties volop bezig met het energie-labelen van hun woningvoorraad. Dit wordt bevestigd uit de labelregistraties bij Agentschap NL. De integratie van energiebesparing in portefeuillebeheer of strategisch voorraadbeheer heeft nog niet algemeen ingang gevonden. Aedes verwacht dat dit een logische vervolgstap zal zijn op het labelen, waarna corporaties gaandeweg energiebesparing in hun strategisch voorraadbeheer zullen integreren.

Zijn de convenanten een effectief instrument?

Alle betrokkenen zijn het er over eens dat de **Meer-met-Minder**-aanpak potentieel een goed doordacht en effectief aanbod biedt: 'verleiden en ontzorgen' is een aantrekkelijke propositie. In de praktijk is de complexiteit van de geïntegreerde aanpak een belemmering voor de effectiviteit. Het blijkt lastig om alle bijdragen die nodig zijn om te verleiden én te ontzorgen op het juiste moment en met de juiste intensiteit en kwaliteit bij elkaar te brengen.

Sinds de zomer van 2009 is een proces van heroriëntatie voor Meer met Minder in gang gezet – deze heroriëntatie is nog gaande en maakt geen deel uit van deze evaluatie. Mogelijk dat deze nieuwe koers een deel van de tekortkomingen van de huidige opzet en uitwerking van het convenant ondervangt.

Een belangrijk winstpunt van het **Lente-Akkoord** is dat het projectontwikkelaars en overheid met elkaar in gesprek heeft gebracht en laat samenwerken over de verbetering van de energieprestatie van nieuwbouw.

Het convenant is effectief in het voorbereiden van de markt op de aanscherping van de EPC en in de samenwerking tussen overheid en marktpartijen.

De markt voor nieuwe woningen heeft de afgelopen twee jaar een structurele verandering doorgemaakt. De verkoop van nieuwe particuliere woningen is gehalveerd. De waardering van nieuwe gebouwen is onzekerder geworden. Onder die omstandigheden is het volgens de partijen in de bouwkolom lastig om innovatieve bouwprojecten te realiseren.

Met betrekking tot de effectiviteit van het **Convenant Energiebesparing Corporatiesector** kunnen we stellen dat met de toekomstige herziening van het WWS aan een belangrijke randvoorwaarde is voldaan om in de sector tot energiebesparing te komen. Het herziene WWS maakt het immers mogelijk om de waarde van energiebesparende maatregelen beter in de huur tot uitdrukking te brengen. De samenwerking tussen de Woonbond en Aedes kan constructief genoemd worden. De Woonbond is bijvoorbeeld meer in beeld gekomen bij de corporaties en gezamenlijk wordt een nieuwsbrief energiebesparing voor de achterban uitgegeven. Aedes en Woonbond signaleren zowel bij corporaties als bij huurders en huurdersorganisaties een omslag in het denken over energiebesparing. Er wordt veel meer geredeneerd vanuit woonlasten, comfort en milieu waardoor er meer draagvlak is voor energiebesparende maatregelen.

Bijlagen

- I lijst met afkortingen en begrippen
- II literatuur
- III deelnemers aan groepsgesprekken
- IV geraadpleegde websites
- V onderzoeksverantwoording

Bijlage I

Lijst met afkortingen en begrippen

AEDES	Branchevereniging van woningcorporaties
Agentschap NL	Voorheen: SenterNovem. Agentschap NL is onderdeel van het ministerie van Economische Zaken en voert programma's, regelingen en wetten uit op het gebied van internationaal, innovatie-, duurzaamheidsbeleid voor elf ministeries en zeventien opdrachtgevers buiten de Rijksoverheid.
BTW-verlaging voor isolatie	Verlaging van het BTW-tarief naar 6% voor maatregelen aan de woning gericht op energiebesparing (vloer-, dak- en gevelisolatie). Tot 1 januari 2010 zijn de totale kosten van de BTW-verlaging € 12,5 miljoen.
EBK	Energiebesparingskrediet. Betreft een garantstelling voor laagrentende leningen voor energiebesparende investeringen in de bestaande voorraad. Totaal maximaal € 35 miljoen. Regeling is van kracht vanaf 1 juli 2009 t/m 30 juni 2011
ECN	Energieonderzoek Centrum Nederland
EIA	Energie Investeringsaftrek
EnergieNed	Vereniging van Energieproducenten, -handelaren en -retailbedrijven in Nederland
EMG	Energieprestatienorm Maatregelen op Gebiedsniveau (bron: NVN 7125)
EPC	Energie Prestatie Coëfficiënt
EPG	Energie Prestatie van Gebouwen (bron: NEN 7120)
EPN	Energie Prestatie Norm
EZ	Ministerie van Economische Zaken
MMM	Meer met Minder
MMM-aanbieder	MMM-aanbieders zijn bedrijven die een MMM-cursus hebben gevolgd en zich hebben laten registreren als MMM-aanbieder. Zij zijn voor consumenten o.a. te vinden op de MMM-website. In de praktijk gaat het om aannemers, dakdekkers, glaszetters, leveranciers van duurzame energiemaatregelen, installateurs, na-isolatiebedrijven, maatwerkadviseurs en energieleveringbedrijven die besparingsmaatregelen aanbieden.
NEPROM	De Vereniging van Nederlandse Projectontwikkeling Maatschappijen
NVB	Vereniging voor ontwikkelaars en bouwondernemers
Postbus 51	Centraal informatieloket voor burgers met vragen aan de rijksoverheid; afzender van overheidscommunicatie gericht op burgers.
PBDB	Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen
SDE	Stimulering Duurzame Energieproductie; subsidieregeling EZ.

Stimuleringsregeling Maatwerk-advies	Eigenaarbewoners kunnen maximaal € 200 subsidie krijgen voor een maatwerkadvies voor hun woning. Totaal beschikbaar € 10 miljoen. Regeling is van kracht vanaf 1 juli 2009 t/m 31 december 2010.
Subsidieregeling isolatieglas	Eigenaarbewoners kunnen subsidie krijgen voor het plaatsen van HR++ glas. De regeling heeft de vorm van een waardebonsysteem. Consumenten vragen via internet een waardebon aan, die vervolgens bij de glaszetter wordt ingeleverd ten behoeve van een subsidie per m ² glas. Totaal beschikbaar € 50 miljoen (crispakket: € 30 miljoen "Schoon en Zuinig": € 20 miljoen). Regeling geldt met terugwerkende kracht per 1 juli 2009 t/m 31 december 2010.
Tijdelijke verruiming Energie-investeringsaftrek (EIA) voor huurwoningen	Betreft een tijdelijke stimuleringsmaatregel ten behoeve van een extra inspanning voor energiebesparende maatregelen in de huursector. Alle verhuurders van woningen voor wie de huuropbrengsten belastbare winst zijn voor de inkomstenbelasting of de vennootschapsbelasting, komen voor de EIA in aanmerking. Het totale budget voor 2009 en 2010 bedraagt € 277,5 miljoen. Regeling met terugwerkende kracht vanaf 1 juni 2009 tot 1 december 2010.
VACPunt	kennis- en adviescentrum voor de gebruikskwaliteit van woning en woonomgeving
VEH	Vereniging Eigen Huis
VME	Nederlandse Vereniging voor Marktwerking in Energie
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VvE	Vereniging van Eigenaren
Uneto-VNI	Ondernemersorganisatie voor de installatiebranche en de technische detailhandel
Witte Certificaten	'Witte Certificaten' is een beleidsinstrument dat beoogt een markt voor energiebesparing te creëren door een marktpartij (bijvoorbeeld de energieleveringbedrijven) te verplichten om besparingsmaatregelen in een specifieke doelgroep te (laten) realiseren.
Woonbond	Belangenvereniging van huurders en woningzoekenden
WWI	Ministerie van Wonen, Wijken en Integratie
WWS	Woningwaarderingstelsel

Bijlage II

Literatuur

Convenant Energiebesparing bestaande gebouwen ("Meer met Minder").

WWI, VROM, Ministerie van EZ, Bouwend Nederland, Uneto-VNI, EnergieNed, VME.
23 januari 2008

Convenant Energiebesparing corporatiesector.

WWI, VROM, Aedes, de Woonbond. 10 oktober 2008.

Lente-Akkoord Energiebesparing in de nieuwbouw.

WWI, VROM, Bouwend Nederland, NEPROM, NVB. 22 april 2008.

Toelichting Lente-Akkoord Energiebesparing in de nieuwbouw.

WWI, VROM, Bouwend Nederland, NEPROM, NVB. 22 april 2008.

Kennisoverdracht- en stimuleringsprogramma, Lente-Akkoord Energiebesparing in nieuwbouw, 2008 – 2015.

NEPROM, NVB, Bouwend Nederland. 15 oktober 2008

Voortgangsrapportage deelprogramma Gebouwde Omgeving Schoon en Zuinig.

VROM. Januari 2009

Nieuwe energie voor het Klimaat, Werkprogramma Schoon en Zuinig.

VROM. September 2007

Energiebesparing in de gebouwde omgeving utiliteitsbouw. Voortgangsrapportage.

Stichting Meer met Minder. Januari 2010.

Intentieverklaring van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen. Inspanningen voor 'Schoon en Zuinig' in afstemming met 'Meer met Minder'.

Vereniging Eigen Huis, Woonbond, VvE Belang, Vastgoedbelang, VacpuntWonen, Milieu Centraal.
23 januari 2008

Intensivering energiebesparingsbeleid gebouwde omgeving.

Kamerbrief. 15 december 2006

Voortgangsrapportage deelprogramma Gebouwde Omgeving Schoon en Zuinig.

ECN, januari 2009.

CO₂ reductie in de bestaande woningbouw: een beleidswetenschappelijk onderzoek naar ambitie en realisatie.

Hoppe, Thomas (2009)

Brounen (Dirk), Nils Kok & Jaco Menne. **Energy Performance Certification in the Housing Market. Implementation and Valuation in the European Union.** April 2009.

Bijlage III

Geraadpleegde Websites:

www.vrom.nl
www.senternovem.nl (nu www.agentschapnl.nl)
www.instalnova.nl
www.uneto-vni.nl
www.neprom.nl
www.lente-akkoord.nl
www.milieucentraal.nl
www.meermetminder.nl
www.ewacht.nl

Voorbeelden van **energieleveringbedrijven** die MMM op hun website promoten
http://www.essent.nl/content/thuis/zelf_regelen/energie_besparen/meer_met_minder.jsp
www.ewacht.nl
[http://www.nuon.nl/klantenservice/meermetminder/Meer met Minder.jsp](http://www.nuon.nl/klantenservice/meermetminder/Meer_met_Minder.jsp)
[https://www.oxxio.nl/Over-Oxxio/Wie-is-Oxxio/Partners/Meer met Minder](https://www.oxxio.nl/Over-Oxxio/Wie-is-Oxxio/Partners/Meer_met_Minder)
[http://www.rwe.nl/351/mijn_rwe/besparen_op_energie/meer met minder](http://www.rwe.nl/351/mijn_rwe/besparen_op_energie/meer_met_minder)
[http://www.delta.nl/thuis/gas/meer met minder/](http://www.delta.nl/thuis/gas/meer_met_minder/)
[http://www.electrabel.nl/Thuis/Energie_besparen/Meer met minder.aspx](http://www.electrabel.nl/Thuis/Energie_besparen/Meer_met_minder.aspx)

Voorbeelden van **gemeenten** die MMM op hun website promoten
[http://www.onsgroenehert.nl/page/190/Meer met Minder-aanbieder.html](http://www.onsgroenehert.nl/page/190/Meer_met_Minder-aanbieder.html)

Voorbeelden van **aannemers en installateurs** die MMM op hun website promoten
<http://www.aannemingsbedrijfschnieders.nl/>
<http://www.notebomersbouwgroep.nl/>

via **brancheorganisaties**
<http://www.bouwendnederland.nl/web/meermetminder/pages/default.aspx>
<http://www.energiebesparingnu.nl/ontstaan-van-energiebesparing-nu>

Bijlage IV

Deelnemers aan groepsgesprekken

MMM-convenant

Erik van Vliet	EnergieNed
Elliot Wagschal	VME
Paul Schumacher	Bouwend Nederland
Arjan Dikmans	Ministerie van VROM
Rob van de Meer	Uneto/VNI
Karin Ramsoender	WWI
René Moor	EZ (uitgenodigd, maar verhinderd)

Lente-Akkoord

Jos Verlinden	Ministerie van WWI
Mirjam van Oostveen	Ministerie van VROM
Claudia Bouwens	NEPROM
Niels Ruyter	Bouwend Nederland
Leendert Meijers	NVB-Bouw

Convenant energiebesparing Corporatiesector

Maarten Bonenkamp	Ministerie van WWI
Barabara Klomp	Vereniging Nederlandse Woonbond
Albert Koedam	Aedes

Geïnterviewde personen

Fred Schuurs	VvE-belang
Dick Tommel	Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen
Claudia Umlauf	Vereniging Eigen Huis
Chris Bruijnes	Uitvoeringsorganisatie Meer met Minder
Frans van Ekerschot	Ministerie van WWI
Roel Kaljee	EnergieNed

Geraadpleegde personen

Edwin Marquart	Agentschap NL
Paul van der Laar	Agentschap NL
Jacqueline Hooischoor	Agentschap NL

Bijlage V

Onderzoeksverantwoording

Kwalitatieve studie

Deze evaluatie is kwalitatief en beschrijvend van aard. De evaluatie beschouwt de doelbereiking, voortgang en effectiviteit van de drie convenanten. Getalsmatige bevindingen met betrekking tot de convenanten zoals cijfermateriaal van ECN en Agentschap.nl worden vermeld waar beschikbaar en relevant (bv. over doelbereiking). Ook worden de door de geïnterviewden vermelde cijfers of kwantitatieve inschattingen vermeld waar deze relevant zijn voor de beoordeling van de evaluatiecriteria.

Operationalisatie van de evaluatie criteria

De convenanten worden beoordeeld op drie centrale criteria:

1. Doelbereiking
2. Voortgang
3. Effectiviteit

We zullen deze drie criteria hieronder operationaliseren.

Doelbereiking

Alle drie de beschouwde convenanten hebben een kwantitatieve tijdgebonden doelstelling. De monitoring en evaluatie van deze kwantitatieve doelstelling maakt geen deel uit van deze evaluatie. Voor zover er over de actuele doelbereiking iets te zeggen valt op basis van onderzoek van ECN of Agentschap NL vermelden we dit wel in de betreffende hoofdstukken. Daarnaast hebben convenantpartners en geïnterviewde bedrijven over het algemeen wel een inschatting over de huidige doelbereiking en een verwachting over de toekomstige doelbereiking. Deze inschattingen en verwachtingen worden ook vermeld.

Voortgang

In de convenanten zijn, soms tamelijk gedetailleerde, inspanningen afgesproken voor de convenantpartners en in het geval van MMM ook voor de uitvoeringsorganisatie.

Op basis van bureauonderzoek en gesprekken met betrokkenen is een zo volledig en betrouwbaar mogelijk beeld gevormd van de voortgang van de afgesproken inspanningen. Daar waar inspanningen niet of sterk afwijkend zijn gerealiseerd, wordt kort beschreven waarom de inspanning nog niet is geleverd of waarom is gekozen voor een afwijkende invulling.

Effectiviteit

Het evalueren van de effectiviteit of doeltreffendheid van elke convenant zou antwoord moeten geven op de vraag of de gestelde doelen worden gerealiseerd *dankzij* de uitvoering van het convenant. Om dit aspect te kunnen bespreken wordt steeds eerst beschreven hoe de convenantpartijen gedacht hadden dat het convenant zou werken. Vervolgens wordt op basis van de uitspraken uit de groepsgesprekken en de antwoorden die gegeven zijn in de telefonische interviews beschreven hoe men ervaart en beoordeeld dat de afgesproken acties en maatregelen daadwerkelijk bijdragen aan de beoogde doelbereiking. Hierbij zal een breed scala aan onderwerpen de revue passeren.

Onderzoeksaanpak

Om in korte tijd een zo volledig mogelijk beeld van doelbereiking, voortgang en effectiviteit te kunnen verkrijgen, is een keuze gemaakt in de onderzoeksmethoden.

Er is voor gekozen om zowel de feiten (bureaustudie, fact finding en aanvullende interviews), de direct betrokkenen (interview groepsgesprek), als de doelgroep (interview bedrijven) te laten spreken.

Ook betrokken partijen buiten het convenant zijn gehoord te weten:

- 7 De 'vraagzijde' van de energiebesparingsmarkt door middel van drie vraaggesprekken met leden van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen en,
- 7 Gemeenten door middel van tien telefonische interviews. Gemeenten spelen een rol bij lokaal klimaat- en energiebesparingsbeleid (relatie met MMM), in de afspraken met corporaties (relatie met corporatiesector-convenant) en bij gronduitgiften en het opstellen van randvoorwaarden voor nieuwbouw (relatie met Lente-Akkoord).

Bureau studie & 'fact finding'

Allereerst heeft een bureaustudie plaatsgevonden voor het verwerven van het nodige materiaal. De bestudeerde stukken betreffen de onderliggende documenten van de drie convenanten en andere relevante documenten (zie daarvoor bijlage 'literatuur'). Daarnaast zijn betrokkenen van het ministerie van WWI, VROM, EZ en Agentschap NL geraadpleegd ter verifiëring van de juistheid en geldigheid van de bestudeerde documenten.

Op basis van de bureaustudie is per convenant een lijst van facts opgesteld welke is voorgelegd aan Agentschap NL en de betrokken convenantpartners voor verdere aanvulling. Gevraagd is aan te geven of aan de facts is voldaan.

Groepsgesprekken

Per convenant is een groepsgesprek georganiseerd met de convenantpartners. Per groepsgesprek kon elke convenantpartij één persoon afvaardigen, waarbij doorgaans werd gekozen voor de medewerker of leidinggevende die de meeste kennis had van de uitvoering van het convenant in de praktijk.

In Bijlage I worden de deelnemers aan de groepsgesprekken genoemd.

Doel: informatieverzameling. Uitwisselen van inzichten, helder krijgen van gemeenschappelijke dan wel onderscheidende beelden die partijen hebben bij de doelbereiking, de stand van zaken en de effectiviteit van hun convenant.

Aanvullende interviews

Aanvullende interviews zijn gevoerd met personen met specifieke kennis over:

- a) de voorgeschiedenis en de totstandkoming van de drie convenanten;
- b) de specifieke situatie rond het convenant Meer met Minder (gesprekken met de betrokken beleidsmedewerkers van EnergieNedRoel en WWI en met de directeur van de uitvoeringsorganisatie Meer met Minder);
- c) de vraagzijde, zoals vertegenwoordigd door leden van het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen²² (gesprekken de voorzitter van het platform, de directeur van VvE-belang en de betrokken beleidsadviseur bij de Vereniging Eigen Huis).

²² In "Het Platform Bewoners en Duurzaam Bouwen" zijn de volgende partijen vertegenwoordigd: de Vereniging Eigen Huis (VEH), VvE-belang, de Woonbond, Vastgoedbelang, VACPunt Wonen en MilieuCentraal.

Telefonische interviews met marktpartijen en gemeenten

Het oordeel van de bedrijven (leden van de convenantpartners) én het oordeel van de gemeenten zijn onontbeerlijk om een gedegen objectieve analyse te kunnen verrichten over de voortgang en effectiviteit van het convenant. Immers, zij zijn het die het convenant tot uitvoering moeten brengen of, in het geval van de gemeenten, een belangrijke bijdrage (kunnen) leveren aan de uitvoering van het convenant. Ook bij deze partijen zijn interviews afgenomen.

Voor de interviews is getracht een zo representatief mogelijke steekproef van de verschillende bedrijven te selecteren. Dat is niet altijd even goed gelukt door onder andere de korte doorlooptijd van het project. De benadering van de bedrijven heeft daarom veelal op basis van 'bestaande lijstjes' aangereikt door convenantpartijen plaatsgevonden. Uiteindelijk zijn binnen de selectie alleen die bedrijven geïnterviewd die op de hoogte waren van 'hun convenant'.

Bij de gemeenten is getracht een zo representatieve steekproef te selecteren. Op basis van random-order zijn een aantal gemeenten benaderd om medewerking te verlenen aan de evaluatie. Hun reactie op het verzoek was positief en heeft geleid tot een goede representatieve respons.

Onderstaande tabel geeft zicht op de aantallen gemaakte afspraken voor de telefonische interviews en de daadwerkelijk afgenomen telefonische interviews.

MMM telefonische interviews	benaderd	afpraak gemaakt	interview voltooid
Uneto-VNI	14	11	9
Bouwend Nederland	5	2	2
VME	4	3	3
EnergieNed	4	4	2
TOTAAL	26	20	16

Lente-Akkoord* Telefonische interviews	benaderd	afpraak gemaakt	interview voltooid
Bouwend Nederland	4	1	0
NVB	9	7	7
NEPROM	11	4	3
TOTAAL	24	12	10

Corporatie convenant Telefonische interviews	benaderd	afpraak gemaakt	interview voltooid
Aedes	12	9	9

Gemeenten	benaderd	afpraak gemaakt	interview voltooid
Gemeenten	18	16	10

Totaal	80	57	45
---------------	-----------	-----------	-----------

Tabel 1: Overzicht gemaakte afspraken en afgenomen telefonische interviews

De interviews zijn opgezet als computerondersteunende telefonische interviews, duurden gemiddeld 30 á 40 minuten en zijn op basis van deels open en deels gesloten vragen gestructureerd afgenomen. De vragenlijst is opgesteld in overleg met WWI en de vragen zijn gegroepeerd rond de volgende aspecten:

- bekendheid met het convenant;
- communicatie van branchepartij naar leden;
- bekendheid met de inhoud (doelen en afspraken) van het convenant;
- eigen inbreng van de bedrijven;
- het convenant als instrument;
- de omgeving (samenwerking, voortgang, effectiviteit).

* De tien gerealiseerde interviews met bedrijven die zijn vertegenwoordigd in het Lente-Akkoord, zijn uiteindelijk niet gerapporteerd in hoofdstuk 3. De reden hiervoor is dat er te weinig bouwbedrijven bereid waren aan een interview deel te nemen. De gerealiseerde steekproef was hierdoor zelfs voor illustratieve doeleinden niet bruikbaar.